Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл октябрь 9 вторник № 230 (14430)

1925 чылдан чедип чыдыр

Өрүмү 3 кап

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

Москвада октябрь 8-те СЭКП ТК-ның Пленуму ажыттынган.

Пленумга чугаалажып көөрү-биле чуртта байдал болгаш экономиканы рынок хамаарылгаларынче шилчидери-биле холбаштыр СЭКП-ниң сорулгаларының дугайында айтырыгны киирген. Ол ышкаш организастыг чамдык айтырыгларны база чугаалажып көөр.

Пленумнуң ажылында СЭКП-ниң Төп Контроль Комиссиязының кежигүннери, а ол ышкаш СЭКП-ниң төп органнарының составында кирбейн турар партия крайкомнарының, обкомнарының болгаш округ комитеттериниң бирги секретарьлары, СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутаттары, эртемденнер, партия солуннарының болгаш журналдарының редакторлары, чамдык өске-даа ведомстволарның болгаш организацияларның төлөөлекчилери киржип турар.

Пленумну СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев эге сөс-биле ажыткан.

СЭКП ТК-ның Чингине секретарының оралакчызы В. А. Ивашко илеткел кылган.

Пленум партияның XXVIII съездизиниң соонда эрткен үеде СЭКП ТК-ның Секретариадының ажылының дугайында СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары А. С. Дзасоховтуң информациязын болгаш СЭКП ТК-ның комиссияларының болгаш аппарадының дугайында СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары О. С. Шенининиң дыннадының дыннаан.

Пленум ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

СИГЕННИГ-ДАА, КӨК-СУЛАЛЫГ-ДАА

Кышты Докпак-оол Хертекович биле Алдын-кыс Балгановна Бора-оолдар ынчаар уткуп турар.

Совхозтуң малчыннарындан кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенгеннер кымнарыл дээр дугайында профком даргазы Д. Хирваадан айтырарымга, ол өг-бүлени адады.

Кайы-бир ажылды хүлээнгеш, ону сеткили-биле тудуп алыр, ынчангаш бедик түүнелдиг болур улус чоруур. Д. Бора-оол Красноярскиде удуртукчу кадрларның школазын дооскан, зоотехник-эртемниг кижи-дир.

Эки туразы-биле үш чыл малчыннаан. Шак бо фактының дугайын хандыр бодап көрээликер. Суурда чылыг болгаш чырык бажыңын каггаш, барып-барып специалист кижи бир кодан ошкүнү чүге хүлээп алганы ол? Амгы үеде ортумак эртемниг специалистериниң шалыны улгаткан. Че, ол-даа ындыг. А суурга чаңчыгып калган кижи, ажы-төлү база хөй. 5 уруглуг, ыраккы коданче кежүп үне берген. Чеченчидип чугаалаарга, 7 катап хемчээгеш, чаңгыс катап кескен өг-бүле ол болгу дег. Оон башка чүү дээр боор. Үш чыл малчыннаан, а совхозтуң шалыпчыларының бирээзи апарган. Специалист-зоотехник кижи малды ажаап, азыраарының бүгү аргаларын өөренип билип алган, ам ону ажыл-херек кырынга боттандырары-биле хол-биле тутнаш киришкени ол ышкажыл.

Аренда-биле ажылдап турар. 100 өшкүден 90 анайны камгалап алган. Дүк планын база ажыр күүсеткен. Кыштаанда өдекти бөлүп, кургаткан. Кажаа-хораазы эки. Ам совхозтуң тудуг улузу өг-бүлеге чурттаар бажыңны тудуп берип турар.

— Аажок-ла кызымак кижи — деп, Демир-оол Хомушкуевич мактады. Оон чугаазынга совхоз директору Александр Оданович Хертек база каттыштыы:

— Чоокта чаа Моол Арат Республиканың Убса-Нуур аймакка «Тээли» совхозтуң төлөөлери-биле кады чораан. Ынчан мурнунда оларга кээп чорааны, чарыштыг эжи Церэн малчынның аалынга база барыш, оон ажыл-ижи-биле танышкан. Моол өңнүү мурнунда Бора-оолдарның аалынга база чораан. Ынчан олар танышкан, аразында чарыштыг ажылдаар дугайында дугурушкан улус-тур. Ынчангаш оон аалчызы чарыштыг эжин чалаан. Аңаа харыы кылдыр чорааны ол.

Директорнуң тайылбыры ындыг болду. Кайы-даа удуртукчу ук малчынынга чоргаарланыры илдең. Ынчанмаан канчаар: шак ындыг малчыннарлыг болурга сагыш амыр-ла болгай. Ынаныштыг. Шынап-ла, ол малчын өг-бүлени бо ийи удуртукчу бүгү талалыг мактаар чорду. Өөнүң арыг-силин тулган деп, Демир-оол Хомушкуевич шуут-ла ынча диди.

Бора-оолдар ам мал-маганын күскү одарны ажыглап турган; турнуктур семиртип ап турар. Чайын Бай-Тайганың мурнуу баарында Тура-Бажы деп черге чайлаглаан. Амгы үеде хоорзунда малын кадарып турар. Кыштаа хүннээрек болгаш шоолуг хар дүшпес — Шат деп черде.

Сигенни уруг-дарыы-биле Эдер-Күй биле Чаңгыс-Терек шөлүнден 12 тоннаны кезип алган. Көк-сулазы база хөй, 15 тонна чеде бээр.

«Тээлинин» шалыпчы малчыннары Докпак-оол биле Алдын-кыс Бора-оолдарның өг-бүлези мынчаар ажылдап, чурттап турарлар.

Седен ХЕРТЕК.

Чүс-чүс, харын-даа муңмуң тонна тарааны маңаа дүжүрүп, ону улуг өөрүшкү-биле хүлээп ап турган шаг эргелекчизи Леонид Түменоолович Ондар бо удаада шала-ла муңгаргай апарган чоруп тур. Чүге дээрге билдингир — дүжүт эвээш.

— Мында үш муң беш чүс тонна тараа дүшкен — деп, ол шөлдү эргилдир көргеш, чугаалай-дыр: — Күрүнеге дужаар хире артыкшылдыг тараавыс чок болган-дыр. — Ынчаар уламчылааш, кызымак кижилерин демдегледи.

Тараа арыглаан улустан элээн каш кижини адаан. Монгуш Биченмаа, Аяна Ооржак, Марина Бады-Чыргал, Анна Ооржак, Антонина Монгуш дээш оон-даа ыңай. Арыглаар техника соксаал чокка хеделип тур.

ЧУРУКТАРДА: Кызыл районда «Типлелге» совхозтуң шаңында ажылчын Антонина Монгуш; тарааны арыглап турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

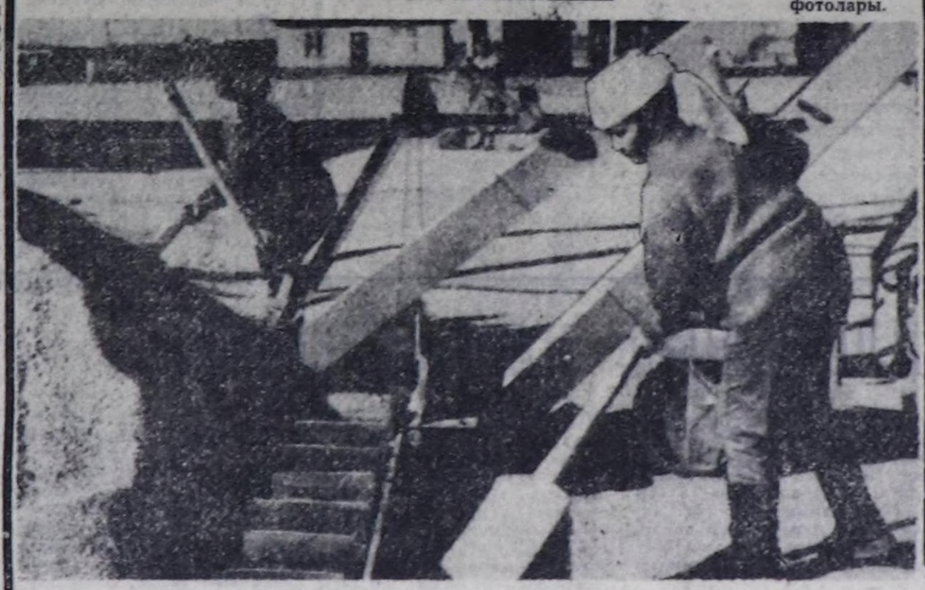

Саналдар, бодалдар

САРЛЫКЧЫЛАРГА ТУРЛАГ ХЕРЕК

Өвүрде «Торгалыг» совхозтуң сарлыы чыл келген тудум көвүдеп турар. Ынчалза-даа сарлык малдап чоруур кижилерге сагыш салыр, оларга турлаг-хонаш кылып бээр талазы-биле дыка кошкак сагыш салып турар. Моон мурнунда техниктиг чөвүлелге бо айтырыгны чеже-даа чугаалашканын билир мен, түүнел чок. Олар, сарлык малчыннары, шак ындыг турум хонаш чогундан чазын, күзүн хой-жуларның одарларын саза базар, оъдун чидиртир-дир. Оон уламындан малчыннар аразынга чөрүлдээ үнер. Одарларны электен-не саза бастырып кааптарга кандыг сонуургал турар боор.

Сарлык кадарчылары күзүн малын эки кадарбайн, одар-белчиирни ажыглавайн туруп-туруп, кыжын IV-I кварталдарда ону садарга семис эвес, ынчангаш совхозувус каражага таваржып турары чажыт эвес.

Бо дээрге, сарлыкчыларны, хой-жуларны дүвүредип турар айтырыг деп чүвени «Торгалыг» совхозтуң удуртукчулары, ол ышкаш районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының ажылдакчылары черле билип көрүп. Бистиң дүвүреп турарывыс чөптүг болгу дег. Азы чүл?

Даш-оол КЫРГЫС.

«Торгалыг» совхозтың малчын.

БИЛЕЛИГГЕ ЧОРААШ...

Мен чайгы шөлөөмде Билелиг суурга чордум. Ында «Кызыл тараачын» совхозтуң сүт-бараан фермазы туруп турар. Арыг агаарлыг, чүрумалдыг оран-на болгай. Тайга эдээнде турар суур чүве. Ында эте школа, ясли, эмнелге пунктузу, магазин, клуб бар.

Эрткен 80 чылдарга бодаарга, совхозтуң дирекциязы олче көрүп, чаа чунар-бажыңны, чурттаалга бажыңнарын тудуп турары өөрүнчүг чорду. Ол дээш директор К. Лопатога ол суурдуң чурттакчылары өөрүп четтиргенин илередип турар.

Оон-биле чергелештир шитпирлээр ужурлуг айтырыглар ам-даа хөй. Ылангыя часкы үеде орук багайындан аргыжары дыка бергедээр. Оон ажгыда, аныяктарны, пенсионерлерни ажылче хаара тудары-биле аңаа кандыг-бир кооперативтен ажытса. Арга-арыг чанында-дыр. Ыяштан чазап-даа болгай. Дааранар улустар-даа бар болур ужурлуг.

Билелигниң малчыннарын ховар барааннар-биле, аъшчем-биле хандырары негеттинип турар. Фермага бичин буфеттен чүге ажыдып болбазыл? Аңаа малчыннар изиг шай болгаш еске-даа чемни чай аразында ижип, чип аптып болур болгай.

Зоя МААДЫ.

Чаа-Хол суур.

ЭРТЕМДЕННЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

Рынокче шилчиир программаның төлевилелин белеткээринге хамаарыштыр ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң ук ажылга киржип турар эртемденнер болгаш специалистер-биле ужуражыышкыны октябрь 7-де болган.

А. Г. Аганбегян, С. А. Ситарян, Г. А. Авлинский, В. С. Павлов, Л. И. Абалкин олар боттарының бодалдарын илергейлеп, чүве чугаалааннар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединенден, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикалардан кээп турар саналдарны, бүдүүлгелер удуртукчуларыбиле, ажылчыннар болгаш тараачыннар, хой-ниитиниң төлөөлекчилери-биле ужуражыышкынларның түүнелдерин барымдаалавышаан, программа төлевилелин эчизинге чедир ажылдап кылырының кол угланыышкынарын Президент тодаргайлаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң комитеттери болгаш комиссиялары-биле эвилелдешкен республикаларның удуртукчулары, профэвилел организацияларының болгаш хой-ниити шимчээшкиннериниң төлөөлекчилери-биле бо айтырыгларга хамаарыштыр сумележилгелерин кылыры база көрдүнген.

(СЭТА).

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

РСФСР-ге чер реформазын чорударының күрүне башкарылгазының концепциязын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиуму октябрь 5-те чугаалажып, 1991 чылда РСФСР-ге аъш-чемниң база көдээ ажыл-агый чиг эдиниң курлавырларын тургузар дугайында айтырыгны сайгарып көрген.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1990 чылдың сентябрь 29-та № 1154-Р айтыышкынын ёзугаар эътти чондан садып алыры көрдүнген, оон түүнелинде хереглел кооперациязының магазиннеринге эът продуктуларының ортээнин ескени-биле холбаштыр таарымча чок уржуктарның дугайында республиканың регионнарындан келген информацияны база парлалганың үүлдерин хуралга чугаалажып көрген. Оон-биле холбаштыр РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели доктаал хүлээп алган. Ында айытканы болза:

«1. Малды, куш аймаан болгаш эътти чондан күрүнеңиң садып алыр өртектериниң болгаш 1990 чылдың сентябрь 15-ке чедир күштүг турган хереглел кооперациязының эът база эът продуктуларын садарының өртектериниң аразында ылгалды Роспотребсоюзка 1990 чылдың IV кварталында (декабрь 15-ке чедир) эгидип бээрин хандырарын РСФСР-ниң Сан-хөө министерствозунга дагзыр.

РСФСР-ниң Көдээ ажылагый болгаш аъш-чем министерствозунуң бүдүүлгелеринге ол сорулгаларга көрдүнген акша-хөрөнгилериниң нитти түүнүн хемчээлинге, чер-чер бюджеттериндеи болгаш автономнуг республикаларның бюджеттериндеи эгидилге төлевирлерин барымдаалавышаан, эгидилге төлевирин кылыр.

2. 1990 чылдың сентябрь 15-ке чедир күштүг турган үндүр садарының өртектерин ёзугаар 1990 чылдың IV кварталында эътти болгаш эът продуктуларын хереглел кооперациязының магазиннерин дамчыштыр сайгарып хандырарын, колхоз рынокторларына ол продукцияны садыглаарын дыка калбартырын Роспотребсоюзка, автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, улус депутаттарының Советтериниң область, край күүскомнарынга дагзыр».

Төрээн чуртувуста

СУЗДАЛЬ. (Владимир область). Совет-америк симпозиум (эртем чөвүлел хуралы) бурунгу шагның ол хоорайынга болган. Оон темазы — «ССРЭ-де аграр реформазы болгаш рынок экономиказынче шилчиириниң айтырыглары». АКШ-тың Айова штадында университеттиң, Бүгү-эвилелдиң Ленин аттыг көдээ ажыл-агый академиязының эртемденнери, областарда, крайларда болгаш республикаларда агрокаттыжыышкынларының удуртукчулары, америк хөрөктитен бөлүктериниң төлөөлекчилери симпозиумнуң ажылынга киришкен.

ЧИМКЕНТ. Хөвец ажаап алыр комбайнарга хереглээр өзектерни заводтан дашкаар бүдүрериниң чаа технологиязын Чимкентиниң «Облагроүлетпүртехниказының» ажылчыннары болгаш инженерлери чогаатканн. Өзектерни бүдүрер кежүп чоруур цехти бүдүрген болгаш ол Пахтаарал районнуң Кунград суурушга 30 муң өзектерни кылып үндүрген.

ОБНИНСК. (Калуга область). Өрүлге хөрөөнге инвалидтерни болгаш пенсионерлерни өөредир талазыбиле курстарны «Топ» кооператив ажыткан. Өрүлге хөрөөнге өөренип алган инвалидтер болгаш пенсионерлер ажылдап эгелээн, олар ам ниитилелге ажыыттыг кижилер кылдыр боттарын санап, сагыш-сеткили өөрүп турар. Чаа курстарда өөренип турарларның саны хүн бүрүде көвүдээн.

МОСКВА. Улус ажылагый чедиишкиннериниң Бүгү-эвилел делгелгези чоокка чедир-ле дужулга солчурунуң чедиишкиннерни каргүзериниң төвү болуп турган. Амгы үеде ында ярмаркаларны, делгелге-садыгны, аукционнарны организастап эгелээн.

(СЭТА).

Үенин СУДАЛЫ

ДҮҮН

КЫШ КЕЛГЕН—БААЗА ЧОК

Бо хүннерде бүдүүлге, организация, албан черлери кышка ыяк белеткенген турар ужурлуг. Күстүң ортан айы безин орту кире берди. Чөөн-Хемчикте бот-орулга-чарылгалыг «Спецмонтаж» участогунуң байдалы дүвүренчиг.

Бо чылын ол бүдүүлге 630 рубльдиг монтаж болгаш каналга ажылдары кылыр планныг. Дүүнгү хүнге чедир үүгле 412 муң рубльдиг ажылдары кылдынган.

Участокта алды бригада хаара туттунган. Ында 45 кижи ажылдап турар. Ам кыш келген. Байдал дүвүренчиг болуп артпышаан. «Ишкин» совхозта 25 машина кирер гаражтың монтаж ажылдары доозулгандаа болза, ам-даа чедир чылыглаттынмаан.

Александр Техманның электриктер, Петр Першининиң «Чыраа-Бажы» совхозта каднакчылар бригадалары планныг онаалдаларын күүседип турар-даа болза, боттарының материалдыг баазазы чок болгаш машина-техника тургузар чери чок. Дериг-хереклелдер сугар складтар чок болуп турарындан оларның кадагалалы болгаш чарыгдалы сандаргай болуп келген.

Ол ышкаш тудугларга хереглээр материалдарны шыгжаар чер чок. Эрги электростанцияның капитал септелгезин кылгаш, ону ажыглаар бодаан. Армян тудугжулар ара каггаш чорутканының соонда, ол ажыл соксаан. Материалдыг база чокта, септелге ажылдарны кылыр материалдарны кайа сугарыл?

БӨГҮН

ДЕПУТАТ ХҮНҮ

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүсенчи комитеди «Депутат хүнүн» доктаамал эрттирип турар апарган.

Бөгүн хоорайның партия хооркомунуң хуралдаар залынга пленарлыг хурал эгелээр. Аңаа Тыва республиканың күрүне суверенитединиң дугайында Декларацияны чугаалажыр. Илеткелди Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазының оралакчызы М. С. Козлов кылыр. «Чурттарга хоойлужудулгазының кол айтырыглары» деп илеткелди улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң даргазы Ю. П. Слободчиков кылыр.

Депутаттар ол айтырыглар талазы-биле боттарының санал-онаалдарын бээр. Дүштеки часпар соонда доктаамал комиссияларның хуралдары эгелээр. Кежээки шактарда депутаттар боттарының соңгулда округтарынга соңгукчулары-биле ужуражыр.

ДААРТА

ЧУРУКЧУНУҢ ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу Иван Чамзоевич Салчак Бии-Хемниң Ээрбекке төрүттүнгениден бээр 60 чыл болганынга тураскааткан байырлыг кежээ даарта 5 шакта Чурукчулар бажыңынга болуп эртер.

Студент турган аныяк чурукчу Москва хоорайга болган Бүгү-россияның чурукчуларының делгелгезинге «Алдын куш» деп уругларга тыва тоол номун каастап чураан ажылы-биле киришкеш, шаңналдыг черни алган. Оон эгелээш-ле чураан чурактарының делгелгелери республикага каш удаа болгулаан. Ол ышкаш Совет Эвилелиниң улуг-улуг хоорайларынга болгулаан чурукчулар делгелгелериниге хөй удаа киришкеш, ол мактадып турган.

Чурукчулар бажыңының делгелге залынга Иван Салчактың чогаадыкчы ажылдарының делгелгези даарта ажыттынар.

НЕГЕЛДЕГЕ ЫРАКТА ДҮҮШПЕС

Сөөлгү чылдарда Элегес-Аксында туйбу заводунда продукция бүдүрери көвүдөөн билдингир болгай. Заводка «Элегес» деп күрүне кооперативин тургусканы ол бүгүге идиг болган. Кооперативтиң коллективи заводтуң төлевилеттинген күчүзүнче чоокку чылдарда үнеринге белеткенип турар. Кандыг-даа продукцияга кол негелдениң бирээзи — оон шынары болгай. 1989-90 чылдарның дургузунда Тыванын стандартизация болгаш метрология төвү кооперативтиң бүдүрүп үндүрүп турар туйбузунуң шынарын заводтуң бодунга болгаш республиканың тудугларынга хынаан турган.

Ниитизи-биле 18 хынаданы чорудуп, күрүне стандарттарынга кооперативтиң бүдүрүп үндүрүп турар туйбузунуң шынары дугжүр бе дээрзин тодарадып көрген. Хынаналдар үезинде туйбуларның шынарының күрүне стандарттарынга дүүшпези илерээн. Чижээлээрге, 1989 чылда хынатыынган 171,4 муң керамиктиг даштың 120 муң хирезиниң шынары күрүне стандарттарының негелделеринге дүүшпес болган. 1990 чылдың 8 айының дургузунда 120,6 муң туйбуну, 60,4 муң керамиктиг дашты брактаан.

Шынары багай дээш холуттунган продукцияның кол четпес үүлдери: доктааттынган хемчээлинге дүүшпези, азыгларының болгаш кыдыгларының бузуу, чарык черлериг болганы. Бузулган туйбуларның болгаш керамиктиг даштың саны хөй. Чижээлээрге, бузук туйбунуң ниити саны бүдүрген туйбунуң 5 хуузу болур ужурлуг турган болза, а херек кырында 80 хуу чедип турар. 1989 болгаш 1990 чылдарда ишти хос керамиктиг дашты тудуг объектилериниче кооператив чүдүрүп чорудуп турган. Шак ындыг ишти хос керамиктиг даш агаар-бойдустуң өл-шыгына буступ каар. Ишти хос керамиктиг даштың аныяктарның чурталга комплекизиниң туттунуп турар бажыныче, макарон кылыгларының фабриказының тудуунче, республика типографиязының чурталга бажыныче чүдүрүп чорудуп турганы илерээн. Үстүнде ады үнген тудуг объектилерин барып хынаарга, аңаа чедирген туйбу болгаш керамиктиг даш аймаанын 50 хуу хирези өл-шыкка шыгын, үрелген болган. Туйбунуң болгаш керамиктиг даштың өл-шыкка үрелип турарының алыс чылдагааны дой-довуракта хоюг эвес карбонаттыг холумактарның бар болуп турары. Шинчилеттинген черлерни дой-довурааның шынары керамиктиг туйбу болгаш даш бүдүрериге таарышпас. Ынчангаш ону чогуур шынарга чедир болбаазыратпас болза, оон бүдүрер тудуг материалдарының шынары багай боор. Продукция бүдүрүп үндүрериге хереглээр дой-довурак белеткээр дериг-хереклелдер ук заводту ажыглалга киргген хүнден бээр ажылдавайн келген. Ол дугайында «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкынга, республиканың Министрлер Чөвүлелиниг каш-даа катап дыннаткан. Ынчалза-даа амга чедир кандыг-даа шиитпирлиг хемчеглер алдынмайн келген.

Бистиң хөй удаа сагындырыгларывыстың соонда дой-довуракта бар чугай холумаан ылгаар дериг-хереклелди тургузуп, дой-довуракты шилип алырының ажылдарын чорудуп эгелээн. Ынчалза-даа ол бүгү тудуг материалдарының шынарын экиэндип чыдавас. Тудуг материалдары бүдүрериге хереглээр дой-довуракты чогуур шынарынга чедир болбаазырадыр цехти тудуп, мурнакчы технологияны ажыглавас болза, керамиктиг туйбунуң болгаш даштың шынары экиэнир деп илеген болбас. Бир эвес шиитпирлиг хемчеглерни ап чорутпас болза, алызы барып республиканың тудуг объектилериниң шынары баксыраап, үрелип, бустур чадавас.

«Элегес» кооперативте бүдүрүп үндүрүп турар тудуг материалдарының шынарын хынаар техниктиг контроль килдизинин ажылдакчыларының санын хөлүп эрттир кызырганы байдалды улам нарыыдаткан. Бүдүрүлге черлеринде үндүрүп турар тудуг материалдарының шынарын бүгү негелделер талазы-биле хынап көөр, кайы-даа организацияга хамаарышпас лабораториянын республиканың девискээринде чогу хынаданын түүнелдериниң, хынаданы чорудуп турар черлеринин шиитпирлерни дээштир болдурар арганы бербейн турар. Элегес-Аксында туйбу заводунда бар лабораториянын дериг-хереклелдериниге хынаданы чогуур деннелге чорудар арга чок. Ынчангаш кооперативтиң бүдүрүп үндүрүп турары туйбунуң болгаш керамиктиг даштың шынарының багай болганының бир чылдагааны ол.

Тудуг материалдары бүдүрүп үндүрериниң технологиязын хажыдып турарының еске-даа чижектери бар. Заводтуң бүдүрүп үндүрүп турар продукциязының майыктарын алгаш, оон шынарын еске черлерге барып бүгү талазы-биле хынап көөрү чугула апарган. Шак ындыг янзылыг хемчеглер керамиктиг туйбу, даш бүдүрериниң технологиязын сагыырыга чедирип, тудуг материалдарының шынарын бедидеринге хамаарыштыр дээштиг хемчеглерни алырынга идиг боор чадавас.

Кооперативтиң бүдүрүп үндүрүп турар продукциязының шынарына республиканың тудуг организацияларының шыңгыы негелделиг болур ужурлуг. Тудуг материалдары-биле хандырылгага үзүктелиишкинни болдурбас, ону берип турар кооператив-биле харылзааларын нарыылатпас дээш тудугжулар негелде чок боор турар. А тудуглар, оларны түүкананың шынары үүгле бөгүнгүнүн эвес, а келир үеним айтырыы-дыр.

Татьяна ЗЫБИНА.

Шынар—ажылдың көрүнчүү

Партийжи амыдырал: эге организация, ооң ажыл-херээ

ХАРЫЫСАЛГАЗЫН БЕДИТКЕНИНДЕН

Партия организациялар[illegible] ажылы «[illegible]» [illegible] коммунистерни [illegible] башкарыкчы [illegible] ажылдарын [illegible] хемчегларни Чоон-Хемчикте «Ысыра» совхозта Арыг-Бажы сүт-бараан фермазында партия эге организациязы ап турар. Коммунистерни кижилерниң школазы болур партия хүрелдарыга чугааланыр айтырыларны баш бурунгаар шиитпирлеп алган. Анаа белгилеп, ону харыылаар эртем хынамчылыг чорударны чаңчыл болган. Ооң амыдында хүралга турусталган айтырыгны чугаалажыр-ыга партия кежигүнери болгаш коллективтиң ажылчыларының идепкейлиг киришип, чедер, четпес ажылдарга чеализти берип, моон соңгаарны сорулгаларын тодарадып турар. Партия хүралдарында коммунистерниң онаашкан ажылын, партийжи даалгаларны күүседип турарының дугайында отчёттарын дыңнаарын чүрүмчүткен. Ол болза партийжилерниң харыысалгаын бөгаш бот-идепкейин бедиткен. Сүт саалдазын естүрериге, ооң шынарын эмжиндиригге, мал чемнерин белеткээриге, кыштаглаашыңга белеткелге, күзээжилдиг сагылга-чүрүмүн быжыглаарыга, малчыннарның ажылдаарыңга, чурттаарыңга таарымчалыг байдалдарны тургузарыңга, кем-черен үүлгедириге удур демиселди күштелдириге хамаарышкан айтырыгларны хүралдарга чугаалаан, партия эге организациязының хүзүн алган, доктаал-шиитпирлери планныг онаалдалар күүсеттинип, күш-ажылдың сагылга-чүрүмү, горум-чүрүм эжижип орар. Черле ынчаш коммунистдаа, партия кежигүнү эвес-даа коллектив кежигүннери партияның туружун быжыглаар, чурттуң экономиказын хөгжүдер сорулганы салган ажылдап турар болу берген. Ооң түннелинде сүт-бараан фермазы бо чылдың эрткен айларында сүт бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының планын күүсетпеп. Коллектив 1990 чылда 800 тонна сүттү бүдүрер, 725 тонна сүттү күрүнеге садар даалгазын чыл тоңчузүнге чедир күүсеп-ринге бүзүрелдиг, чүге дээрге мал чемнери четчири-биле бар, саанчылар инек кадарчылары болгаш еске-даа ажыл-ишчилер тура-соруктуг ажылдап турарлар.

Саанчыларның ортузында сүт саалдазын көвүдедир дээш чарышты багай эвес организастаан, ол күш-ажылчы маргылдаанын мурнуку одуруунда коммунистер чоруп орар. Коммунистер Күулар Валентина, Ооржак Татьяна, Ооржак Арина болгаш ескелер-даа эки ажылдаан. Сүт саап алыр талазы-биле бирги черде Күулар Валентина чоруп турар. Коммунист саанчы Т. К. Монгуш бо фермага 1958 чылдан бээр ажылдап келгеш, ооң сайыралыга биче эвес күш-ажылчы үлүүн эмирген. Фермада партия эге организациязының секретарыңга ол ажыг чыл улаштыр соңгудуп келген, бо аразында партия организациязының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң башкарыкчы ролюн бедидер дээш нызымак ажылдап келген. Дуржулгалыг саанчы хөй-ниити ажылында идепкейлиг киришпишаан, онаашкан ажылын харыысалгалыы-биле күүседип турар. Бо чылын сүт саап алыр талазы-биле багай эвес көргүзүглүг болган. Комсомолчу саанчылар сүт саалдазын көвүдедир дээш шалычы ажылдап турар. Сарыглар Леля, Долаана Елизавета, Ооржак Люся еске өөрүнден ылгалып, кежээзин, мал ажылынга салымныын көргүзүп турарлар.

Коллективтиң ажыл-ишчилериниң ажылдаарыңга, чурттаарыңга таарымчалыг байдалдарны тургузарыңче партия эге организациязы доктаамал кичээнгейни салып, ону эжижидери-биле хүралдарга чугаалажып, анаа үндүрген шиитпирлерни боттандырар дээш организакчы ажылды идепкейжиткен. Ооң ачызында айыттынган элээн түүлдер кылдынган. Хол-биле кылыр аар ажылдарны чиигедири-биле инектерни саарын механизастаан. Фермала магазин, ясли-сад, столовая, чунар-бажын, душ, кызыл-булун ажылдап турар.

Сүт саалдазын көвүдедиринге мал чемнери улуг рольдуг болганындан бо айтырыг партия организациязының кичээнгейиниң төвүнде турар. Түгле ооң белеткелинче сагыш салып келген эвес, ону төтчеглевейн, ажыктыг чарыгдаарын хайгааралга алган. Мал чемнериниң белеткелинге ферманың коллективи идепкейлиг киржип турар. Олар боттарының күүг-биле бо чылын 90 тонна сигенни белеткеп алган. Совхоз ажылчыннарының демниг ажылының түннелинде ферма чанында 1800 тонна севаж, 2 муң тонна силос салдынган.

Амгы үеде партия эге организациязының секретары Куулар Айлан коммунист эш-өөрүнүң көргүскен идегелии ажыл-херек кылырга көргүзери-биле партия организациязының ажылын СЭКП-ниң XXVIII съездизиниң негелделериге дүүштүр эде тургузарының хемчеглерин ап, биргиээлчегде партия кежигүннериниң башкарыкчы ролюн бедидериңче, хүралдарның шиитпирлерин күүседириңче сагышты салып турар. Ол ышкаш партия организациязының ажыл-чорудулгазында четпестерни эдериңче, коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарын күүседириңче, планныг онаалдаларны боттандырарыңче күштү моорзаан.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Чоон-Хемчик район.

Чагааның изи-биле

ПАРЛАТТЫНГАН СООНДА ЧҮҮ БОЛГАНЫЛ?

Бо чылдың август айның ийги чартыында, мал чеми белеткээриниң изиг түлүк кампаниязы чоруп турда, бистиң солуннуң бирги арнынга «Кара-хөлчүлер, шаанар ол бе?» деп эгелиг үүл парлаттынган үүве.

Ооң автору Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл» совхозунда кышка удур ниитиниң малынга сиген белеткелинин багай чоруп турарын, ол ажылче чонну эвилелдээр талазы-биле ажыл-агыйның удуртукчулары, тускай эртемниглери, улус депутаттарының көдээ Совети кичээнгейни кошкатканын шынгыы шүгүмчүлээн. Ол материалды редакция контрольга алган.

Сентябрь айның сөөлгү хүннеринде анаа база катап барып, совхозтуң директору Николай Ооржак, партком секретары Александр Хертек, белеткээн мал чемин үеттап турар экономист Алефтина Хертек, ошпу бригадири Долаана Кылчан болгаш еске-даа эштер-биле ужуражып, шүгүмчүлел соонда ук ажыл-агыйда чүү кылганын чугаалаштым.

Совхозтуң төвү — Дапсы-Аксы суурда сарааттарның улуг кажаазы сандаргай болганын шүгүмчүлээн бис. Ону ам септеп алган, ниитинге чыткан «ос-хорум» демирдести өскээр чайладып каапган, сигенни сарааттап каан чорду. Экини эки дээр. Малчыннар Михаил Маңдыл-оол, Бадан-оол Күжүгет, Каадыр-оол Бегзи, Александр Сагды нызымак ажылдап, 18-тен 26 тонна чедир сигенни белеткеп ап шыдапканын мактавастың аргазы чок. Анай-оол Ажынаа, Александр Хөөтей, Эрес-оол Ленчаа база-ла нызымак ажылдаан. Девискээринге бо чылын өзүл-сигениң үнгени хиреліг болдажок. Делег-Холдун ошку бригадазы планын 75 хуу чедирген.

Ооң-биле чергелештир арга-курлавырларны четче ажыглап шыдаваанны дараазында сан-чурагайлар, чижектерден тодаргай көстүр. Мыйыстыг бода мал бригадазы (удуртукчузу Игорь Тоюн) 240 тонна сигенни белеткээр турган, ооң түүлде 29 тоннаны хүлээтнеп. Чүге өдеген, ынанын турар коллектив боор? Чангыс малчын безин ол хирени белеткеп ап турда, хөй кижи күш четпээн ол бе кай? Ол ышкаш Сукпак биле Туралыг хойжу бригадалары (Виктор Кочаа, Лидия Саая) 591 тонна планын 255 тоннага чедиргени база-ла чогенчиг түүнел ышкажыл.

Көдээ Советтиң, хөй-ниити организацияларының күжү-биле шефтээшкиннерни четпес организастаан. Суурда 13 агитквартирага даалга берген, ону түүлде Чечек Сыйдыгырының удуртканы коллектив күүсеткеп. Ажыл хүннеринде болгулаан хөй кижи киржиччилиг, хөй санныг кудалар шаптыктыг болганы чугаажок. А чаъс ажылга шаптыктаанын кымдаа маргышпас.

Ажыл чок кижилерни, өөренчилерни, пенсионерлерни эвилелдээш, сигенни холбиле кезип, берге черлерге барып, ону белеткээш, агаар-бойдустуң байдалынга таарыштыр ажылдап, сигенни долгактаан болза, көргүзүгүн дыка-ла чер алган турар ийик. Оюмнарның, аяннарның, алаактарының сигени чаагай үнген, ону кезери биле кым-даа сагыш салбаан, ыйчангаш хайыраан сиген кургаан. Ол дугайын чоп хомудап чугаалажыл турар.

Тарып алган кок-сулазынга ажаалдаанче далашпайн турда-ла, тайгадан көжүп келген малчыннарны мал-маганы «шефтежип» каапкан. А кескенин сөөртүп чалап турда, чамдык улус хуузунда малынга дээш чопшээрел чокка-ла туразыбиле сөөртүп аппаргылаан таварылгалар база бар. Шак ындыг чоруктар артык чылын база турган. Ол дугайын та түүе бодавас үүве. Частыгларган түнел үндүрер-ле ужурлуг болгу дег. А «Кара-Хөл» совхозтуң удуртукчулары амыдыралдың кыдыг кичээнгирин билбес улус турган-дыр аа?

Бо ажыл-агый план өзүгаар 2780 тонна мал чемин белеткээр ужурлуг. А херек кырында ам байдал кандыгыл? Директор Николай Кок-соловичиниң санап олурарыбиле алырга, «Мурнакчы», «Бай-Тал» совхозтарган сарып алыры-биле кады түүлде 1310 тонна сигенни болур. Ооң оске курлавыр чок. Девискээри тайга чер болганда, хар кылын чаар, хат шуурган-даа болу бээр — Кара-Хөл ындыг чер. Бо чоокку эрткен үеде мал чеми чогундан ук ажыл-агый хөй малмагандан каражаан. Эвт дужаар планын күүсетпейн келген. Дук планын күүседир дээш улустуң күүзүнде ажыл-агыйындан аргастанган.

Ам келир кыштын, частың кандыг болурун аваа бодаары берге. Агаар-бойдус өршээр эвес. Мал чеми эвээштир. Ам канчаарыл? Чогум чүү кылза экил? Бо айтырыгга хамыктың мурнунда совхозтуң дирекциязы харыылаар ужурлуг. Анаа олурган хөрээ чок. Өске ажыл-агыйлар-биле аралажыр, саваан болгаш оске-даа чемин тыптынарының аргазын бодаай. Маанай манаарга үүү-даа бүтпес.

Белеткеп алганы мал чемин шын чарыгдаарынче, төрүүр база төрүвес-даа малга рационну тургузарынче сизагай кичээнгейни салыр апаар.

Солунга үнген шүгүмчүлелдиг материалды дирекция база Бай-Тайга районнуң агроулетпүр каттыжыышкынныдаа чугаалажып, сайгарып көөр, ооң хемчеглер алыр ужурлуг турган. Ооң башка материалды, шүгүмчүлелди солуннарга парлаан хөрээ үүл? Бистиң «Шын» солунга ынчан үнген шыңгыы шүгүмчүлелдиг материалды «Кара-Хөл» совхозтуң удуртукчулары, бир-тээ, олар чогуур хемчеглер албаан болганда, номчуваан-даа чыгыы улус эвес бе деп айтырыг турул кээр-дир. Бис оларның адын бакыралыр дээш эвес, оларда мал чеминиң белеткели, шыпан-ла, ооңум чоруп турар-дыр, ол чылдагаан-биле мурнунда каражага таварышкан улус болгай силер деп, сагындырып бижээн бис. Дуза кадарыы-биле. Барып-барып бүгү республикага шак ындыг дувураазын көдүрүлген болганда, тываларның чугаалаары ышкаш, ыракка ыянчыг, чоокка чоанчыг болур турган. А «Кара-Хөлдүң» удуртукчуларынга ол шүгүмчүлел «ымыраа чызырганы-даа» шаг чок болган ышканыл? Ол дугайын шүгүмчүлелдиң изи-биле катап хынашкын салыктады. Шак мындыг дувуренчиг байдалды бистиң солуннуң ажылдакчылары моон соңгаар-даа «холдан салбас» бис ийин.

Александр ХЕРТЕК.

КҮЖЕНИИШКИННИ КОШКАТПАС

• Интервью •

Ак-Довуракты автобүдүрүлгези сөөлгү элээн каш чылдарының дургузында эки көргүзүглерин чедип ап, Барыын-Хемчик районда мурнакчы коллектив кылдыр санадыр, соңчарыштын доктаамал тинлекчизи болуп келген. Чоокта чаа бистиң корреспондентивис Александр Хертек анаа барып, АТБ-ниң начальниги Владлен Петрович Селюктан интервью алган. Ону моон адаанда кирдивис.

— Владлен Петрович, эрткен айларда көргүзүглериңер, мурнакчы бригадаларынар болгаш ажылчыларынар дугайында үүү чугаалап болур силер?

— Түннелдерни квартал айы-биле үндүрер, шалычыларны ынчан илерлер, шаанаар, мактаар кылдыр коллектив чевүлелинге дугуршкан. Эрткен 8 айларда ылдыр ажылдарны ниитиниң демнээлин, пассажирлер сөөртүлгезин, орулга кирип алырының планын ажыр боттандырган. Маанаа хөй сан-чурагайлар, муулар адаанының ажыы чок боор. Үшкү квартал төөрүнге чедир каш-ла хонуктар арткан. План кылдынының баш удур саваанындан алырга, планнарның күүседези эрткен чылдың бо үеликтен адаан өөрүлдели болур. Човаачыларының 12 бригадалары бар: Аар чүк сөөртүр машиналарының Шакур Шахмуратовка, Сергей Самохваловка — автобустарның Владимир Крипанга удурткан бригадалары шалычы ажылдан, планнарын доктаамал ажыр күүседип турар. Коллективте 36 човаачы он ийиги беш чылдың планнарын хуусаа бетинде күүселиптиңнин мактап демдеглээр аваар. Мурнакчылар хөй. Оларга бүдүрүлгелер хоочуннары Быттыг-оол Кыдар, Михаил Анжигянов, Атыг-оол Чыраа, Владимир Богданов, Кадар-оол Саая, Владимир Ковшин, Сергей Монгуш, Александр Күжүгет болган өскелериндаа хамаарыштырып болур. Эш-өөрү үлегер алыр, чоргаарланыр эргелиг.

— Машина-техника, кадрлар-биле хандырылганар кандыгыл?

— Ам бо хүннүн балансында янзы-бүрү маркалыг 250 машиналары бар. Бо чылын 4 чаа автобус, 2 үүн машиналары немешнен. Оларны эдилели техникиг анаалда-хайгааралы, кыварчаар материалдарны, дүүйларының камналазынче кол кичээнгейни салып, турушкун чок айылдаарын хаңдырар дээш болдунар хемчеглерни ап турар. Артык кезектер-биле багай хандырын турарын маңа баа айтыр апаар. Кадрлар, айтырыы болдуунла шиитпирелтиңнен. Планнаашкын болгаш экономика кылдыңче дээн эртемниг бүдүүлгалыг кижилерни бы-ыылаарын чедиген келген. Бо айтырыгны үстүкү органнарга тургузуп келиннеп-даа, үзүмел чок хевээр-ларган.

— Коллективте тываларган ангыда, еске нацияның кижилери база хөй болгай. Оларның аразында найыралык, түс черинин чонунун орус дылдыг хамаатыларга хамаарылгазын канчаар билип турар силер, Владлен Петрович?

— Коллективте ажылдап турар 500 кижиниң аразында улуг чурттуң аңгы-аңгы булунарындан кээп ажылдап, чурттап, түс черге чаңчыгып, чонун төрелгинге берген 16 нацияның төлээлери бар. Тыва чонунуң талазындан нация ылгаар таварылгалар турбаан. Турбас-даа деп бодаар мен. Бо чылын бистиң коллективтен орус дылдыг 13 кижи ажылдап үнгеш ескээр кежүүн чоруткан. Чылдагаанларынызы-бүрү. Оларның биддиринишкиннериниң шуптузу бар. Национал чөрүлдээ, ыйыышкын, девидеп кортканы-биле дезер дугайында бижиттинген сестер чок. Чамдык журналистер парлалга арнын, телевиденіе экранын ажыглап. Тывага байдалды эмин эртпир хоорелип, мегелеп бижип турганыга коллективтиң кежигүннери таарынмайн турар болгаш шак ындыг суртаалга алыспас. Ону сойгаалап, кижизидилге ажылын күштелдирери негеттинер.

— Шиитпирлээр социал айтырыгларынар база барла ыйнаан?

— Кижиниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспайн чыткаш, эки ажылдаарын негээри берге. Хамыктын мурнунда ажылчыларның болгаш инженер-техникиг ажылдакчыларның чурттаар оран-бажынбиле хандырылгазын шиитпирлээри чугула апарган. Амгы үеде 20 кижи бажын соочурунда турар. Болувустуң күжүвүс. Кызыл-Мажалыкта сентелге-тудуг участогу-биле чарган керээ өзүгаар чылдың төөрүнге чедир 6 өг-бүленн киирер бажынарны тудуп, ажыглалга киирер. Автопарк чоогунга 25 олуттуг столованы тудуп алдывыс. Уруглар садын тудар айтырыг акшахөреңги чедишпези-биле амдаа шиитпирлеттинмээн. Кызыл-булунуң стол, сандайлар ойнаар хевекседдер-биле четчеллээн. Норма өзүгаар халас бээр тускай хептер саларына хөй акшаны чарыдаг турар.

АТБ-ниң эң-найыралдыг, чаңгыс демниг коллективи чедишкиннериниге соокургавайн, ону улам быжыглап, экономиктиг чаартылгаларның негелделериге дүүштүр чаа өзү-биле күженишкиниг ажылдаар дээрзинге бүзүрел улуг.

ТЕРГИИН ЭКИ КАДАГАЛАЛ

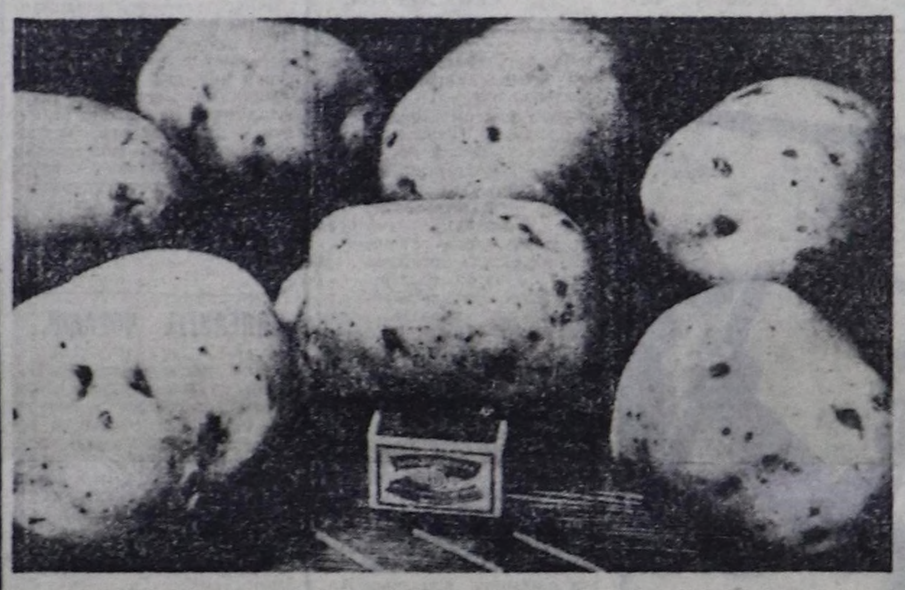

МОСКВА ОБЛАСТЬ. Подольскиде «Шапово» деп агрофирма картофель бүдүрер, ажаап алыр, кадагалаар талазы-биле Соңгу чүктүң үлегер сезүн өзүгаар алырга, «тергиделдиң хоойлужудукчузу» болу берген.

Картофель кадагалаар ындыг чер бүгү чуртта амгы үеде барын чок. 7.5 муң тонна картофель кадагалаар черде компьютер ында агаарның изиг, соогун үргүлчү хынап, таарыштырып турар. Хол-биле кылыр ажылды ында дыка кызырган: барык бүгү ажылды автоматчыткан болгаш механизастаан. Картофель сайгарар машина 30—40 сантиметр бедиктен ону оожум бадырып, үрелишкинни бичии-даа болдурбас. ынчангаш картофельдиң шынары хевээр артар.

Картофельдин голланд сорту эн-не бедик дүүгүүн берген.

ЧУРУКТА: «Приор» деп голланд сорттуң картофели.

Н. МАЛЫШЕВТИҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Совхозтарның, чоннуң кичээнгейинге

САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ЧАА ӨРТЕКТЕРИ

Көдээ ажыл-агый продуктуларын көвүдедирин, чоннун аъш-чем хандырылгазын экижидер сорулга-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели биле РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели көдээ ажыл-агый продуктуларын киир садып алырының чаа өртектерин доктааткан. Ол дугайын допчулап таныштырарын Тыва АССР-ниң Агроулетпүр эвилелиниң экономизи Ч. О. Ойдупаадан дилээн бис. Ам ооң-биле интервьюну моон адаанда парладывыс:

— Чуккай Орлович, чоокта чаа ногаа, картофельди садып алырының чаа өртектериниң дугайында силерниң-биле интервьюну солунга парлаан болгай бис. Ону совхозтар өй-шаанда билип алгаңнар. А бо удаада кандыг-кандыг продуктуларны киир садып алырының чаа өртектерин доктааткан ирги? Ону тайылбырлап берип көрүкерем.

— Ийе, көдээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге киир садып алырына чаа өртектерин доктаатканы дээрге, рынок экономиказынче шилчиринин бир үеча-лазы деп көөр херек. Бир дугаарында-ла тарааның киир садып алырының өртектерин чаарткан үүве бо. ССРЭ-ниң база РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелдериниң доктаалдарына үндезилээш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели бо чылдың август 13-те доктаал хүлээп алган. Ол өзүгаар тарааның шынарын барыдаалап, ооң өртээн улгаттырган. Специалистер билир болгай: 1-ги класстың кызыл-тазының клейковиназы (далганы) 40 хуудан эвээш эвес болур болза, 1 тоннаның өртээ 580 рубль, бирги класстың күштүг сортунун 500 руб., II класстың 400, III класстың 300, а дөрткү класстың кызыл-тазында далган шынары (клейковиназы) 18-23 хуу чедир болза, 250 руб. а бир эвес 18 хуудан эвээш болур болза, 200 рубль болур.

Мурнукузунга бодаарга бо өртектер кайы хире өскенил деп айтырыг туруп келир. Мурнунда 1 тонна эн-не эки шынарлыг кызыл-тас немелделер чоокка 128 рубль турган. А немелдези үүл дээрге, ажыл-агыйның экономиктиг байдалының хире-шаан көрүп турган бир тоннаның өртээн 40-ден 100 хуу чедир естүрүп немеп берип турган. Ам ол немелделерни шуут казып каапкан. Ол хиреде-ле чаа өртек мурнуку немелделер-биле кады өртээн санап турганындан орамчок хөй ышкажыл. Мурнунда, чижээ, экономиказы кошкак ажыл-агыйлар күрүнеге эвээш тараа саткаш, хөй немелде орулганы ап турган. А шыырак ажыл-агыйлар чежин-даа саткаш, немелде төлевир албас. Биске «Шамбалыг» биле «Тинлелге» ындыг байдалга турган. Баштайгызының орулгазы эвээш болганы-биле күрүне анаа хөй орулганы немей төлеп берип келген. Өскээр чугаалаарга, кошкак ажыл-агыйны деткиир, а шыырагын «торгаар» турган-дыр. Социал чөптүг эвес чорук ол-дур.

— Кызыл-тас талазы-биле ындыг-дыр, а өске культураларның өртектери канчаар улгатканыл бо?

— Бисте кырлыг-кара база бар. Ооң эн-не эки сортунуң 1 тонназы 950 руб., мал чеминге бээринин — 830 рубль. Чинге-тарааның сорттар аайы-биле — 500, 360 рубль: суланың —450, 340, а эн кудуку сорттуу 220 рубль. Арбайның — 380, 300, 250 рубль: көк-тарааның — 390, чочак-тарааның —580, 375, 320 рубль четкен. Бо өртектер түүлде 1990 чылдың дужудуне хамаарыр дээрзин айтып каалы.

Тараа талазы-биле өртектер ындыг-ла бо.

— А, шынап-ла, дыка ылгалдыг өртектер-дир. Ооң аңгыда, эттти киир садып алырына чаа өртектер дугайын совхозтар база чурттакчы чон-даа аажок сонуургап, айтырып турар ийин, Чуккай Орлович.

— Бо талазы-биле РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели бо чылдың сентябрь 8-те тускай доктаалды хүлээп алган. Ынчангаш сезон дургузунда, сентябрь 15-тен декабрь 15-ке чедир база-ла чаа өртектерни доктааткан. Ол үениң дургузунда мал семис, чылдың сөөлгү кварталы, эт садарына дыка таарымчалыг үе.

Ам ол чаа өртектер дугайын элээн тода чугаалап көрейн: эн семис бода малдың (инектин, чылгының, сарлыктың, ивинин, тевения) 1 тонна дириг эзиниң өртээ 5040 рубль, ортумактыы — 4200, а ооң кудуку 3150, арганыныы — 1550 рубль. Мурнунда болза, инектин дириг деизининің 1 килограммының өртээ 1 руб. 70 көпеек турган болза, ам 5 руб. 40 көпеек четкен. Немелде чоокка ындыг.

Хаваннын дириг деизинин 1 тонназы — эн семизи 5500, ортумак семизинин 5000, ооң кудузунуу 3500, арганының 3000 рубль: шээр малдың (лемгилдезинин аайы-биле) — 5880, 4900, 3680, 1810 рубль. А күштүү — 3770 рубль. Дагаанны база ооң ооллдарының болгаш бройлернин ындыг. Ооң аңгыда бистин ажыл-агыйларывыс өдүректерин, кастарны, индейкаларны садар болза, оларның дириг деизининің 1 тонназының өртээ тус-тузунда 3620, 4180, 4670 рубль болур.

Ооң аңгыда, мындыг түүлдерни база барымдаалаан. Бистин республика даглыг районнарга хамааржыр болгай. Ынчангаш сарлыктың дириг деизининің үстүнде айыткан өртээнге 20 хууну немей төлеп бээр. Ол-ла сезон дургузунда дээрим ол. Санап көрээлиивер: эн күштүг семис сарлыктың дириг деизининің 1 тонназының өртээ 5040 рубль дээн бис, ооң 20 хуузун санаарга: 5040 руб× 20:100=1008 руб. Ындыг болганда 1 тоннаның өртээ: 5040 руб. + 1008 руб. = 6048 рубль. А бир килограмм дириг деизинин 6 руб. 04 көпеек. Шээр малдың дириг деизининің өртээн база 20 хуу улгаттырган. Санаалыпар: 5880 руб. × 20:100= 1176 рубль. А бир тоннаның өртээ: 5880 руб. + 1176 руб. = 7056 руб. 1 килограммның (дириг деизинин) өртээ 7 руб. 05 көпеек.

База бир солун түүл бар: бир эвес мыйыстыг бода малдың толун тускайжыттынган, кончуг шыңгыы зооветеринарлыг болгаш санитар-гигиеналыг негелделер өзүгаар, минералдыг чемишчидилгелерни эвээшти ажыглаан чем-биле чемгерип, пестицидтерни ажыглаваан технология-биле азыраан турганарын хүлээп алырда, ооң бир тонназынга 350 рубльди немей төлеп бээр. Тускай ажыл-агыйларга ындыг. А бисте болза түүлде «Сукпак» совхоз анаа хамааржыр. Эн-не семис, күштүг болза ындыг. Ооң аңгыда, аныяк малды — хураганнарны, молдургаларны, кулунарны, боргаларны садып алырының өртээ база аңгы.

— Черле ажыл-агыйларга дыка ажыктыг апаар-дыр. Ынчаарга ам бо өртектер улустуң хуузунда дужаар малынга хамааржыр бе, Чуккай Орлович?

— Хамаарышпайн канчаар. База-ла сезон дургузунда, өскээр чугаалаарга, сентябрь 15-тен декабрь 15-ке чедир будурулгелер болгаш организациялар, совхозтар чоннуң хуузунда малын садып алырда, 1 тоннаны — мыйыстыг бода малды, ивинин (азырал база черлиг-даа ивини), чылгыны болгаш тевения 1 тонна дириг деизин дээш 2500 рубль-биле, тодаргайлаарга, 1 килограммны 2-руб. 50 көпеек-биле, хаваннын, шээр малды 2000 рубль-биле азы 1 килограммны 2 рубль-биле садып алыр. Мурнунда турганындан база черле хөй.

Билип алыр үүл болза, челден, кудуруун таарып каапкан чылгыны дужаарга, ооң ниити өртээнден 50 рубльди, а кежи тон даараарынга таарышпас чолдак дуктуг хойну садарга, ооң өртээн база ниитизи-биле 15 хуу кызырып кааптар.

Шак мындыг-мындыг чаа өртектер дугайында телеграммаларны, тайылбырларны агроулетпүр каттыжыышкынныларынче, а доктаалды райкүүскомнарже чоруткулаан. Ол ышкаш садыг, белеткел органнары база ындыг янзылыг айтыышкынларны алгылаан, мындыг түүе бо.

— Беседа дээш четтирдивис. Силернин бо тайылбырынар чонга, ажыл-агыйларга чедингир-ле болур ужурлуг, улут дуза деп бодай-дыр бис.

«ТЭЭЛИНИҢ» ТЕРГИИННЕРИ

«Тээли» совхоз күрүнеге эзт, сүт, дук садар планныг онаалдаларын туз-туста ыракта ажыр күүсеткилээш, чартык чылдың түннелдери-биле районнуң ажыл-агыйларының аразында социалистиг чарыштың тинлекчизи болуп шылгараан.

Амгы үеде мал чеминиң белеткелинин талазы-биле база-ла чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар. Тыва АССР-ниң болгаш район Советинің улус депутаты Сергей Ногайның удуртканы 11 кижилиг арендаторлар бригадазы боттарының планныг даалгаларын бо чылын база доолдур болгаш ажыр күүседир сорулгалыг. Совхозтуң дирекциязы, ажылчын комитеди мурнакчы арендатор-бригадага тураскаадып, Куш-ажылчы аңдар тугун көдүрүп, шаанап, мактап турар. Совхозка ниитиниң малынга быжыг чем баазазын тургузуп берип турар үндезин кол куш — арендаторларны бо бригадазы ол.

Аренда-биле ажылдап турар Ээр-Хавак сүт-бараан фермазы база-ла чартык чылда районга тинлекчи болган. Фермадан Алдын-оол Хертектин № 1 бригадазы чаш бызаа камгалаан алырының, күрүнеге сүт садар планнарын ажыр күүсеткен. Аныяк саанчылар Анатолий Куулар, район чемпиону Любовь Салчак, Калдар Окпанов-оол олар ийги, үшкү черлерни алган. Фермаган шупту 8 саанчы сүт саар планнарын ажыр күүсетилээн. Хоочун былаа ажаакчызы Хемчик Иргит Наадымда «Морозко» деп соодукчу-биле шаңнаткан. Аныяк саанчы Сайлык Донгак өртектиг белек-биле, арендатор хойжу, бо чылгы район чемпиону Карим Чулук ЛуАЗ 968 маркалыг чиик машина садып алыр талон-биле, сарлык кадарчыы. Василий Сактаа сүт тыртар машина-биле туз-туста шаңнаткаңнар.

«Тээли» совхоз чартык чылда дуктен 2015, сүттен 258 муң, эттен 94 муң акшаны, ниитизи-биле 2367 муң рубльдиг арыг орулгаын алган. Ол-ла үеде совхозтуң карылгазы 1212 муң акша болган. Ам совхозтуң агар санында 800 муң акшаның арыг орулгазы бар.

Седин-оол ИРГИТ.

30—40 чылдарда болгаш 50 чылдарның эгезинде барымдаа чокка репрессияга таварышкан кижилерни агартыр талазы-биле КОМИССИЯДА

1944 чылга чедир репрессияга таварышкан болгаш 50—60 чылларда агартыр кижилерге хамаарыштыр кеземче херектерин көргенинің база мооң мурнунда хүлээп алдынган шиитпирлериң ылаптыг шынныын хынап көөр ажылдың чоруп турарының дугайында республика прокурору эш С. С. Зотовтуң информациязын комиссия 1990 чылдың сентябрь 10-да ээлчеглиг хураынга дыннап чугаалашкаш, шиитпирген дараазында кижилерниң дамзызын солуннарга парлап, дыннадыры эргежок чугула деп санаан:

1. Түлүш Саидан-Хелиг Танзынпанчы 1900 чылда ТАР-ның Улуг-Хем районунуң Шагаан-Арыг сумузунга төрүттүнген болгаш анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хуу ажыл-агыйлыг турган, ТАР-ның Иштики херектер яамызының коллегиязы 1941 чылдың июнь 13-те 8 чылда хосталгазын казып шииткен. Тыва АССР-ниң Дээди судунуң президиуму кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, 1970 чылдың февраль 27-де доктаалы-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

2. Ондар Сасыкпан Гандына 1890 чылда ТАР-ның Сут-Хөл районунуң Бора-Тайга сумузунга төрүттүнген болгаш анаа чурттап турган, тыва, партия кежигүнү эвес, хуу ажыл-агыйлыг чораан, ТАР-ның ИХЯ-ның коллегиязы кеземченің дээди хемчээ-биле — боолап шаажылаар кылдыр 1940 чылдың июнь 12-де шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң президиуму 1967 чылдың май 29-та доктаалы-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

3. Ховалыг Баян-оол Богвандай 1884 чылда ТАР-ның Сут-Хөл районунуң Ак сумузунга төрүттүнген болгаш анаа чурттап чораан, тыва, хуу ажыл-агыйлыг турган, ТАР-ның ИХЯ-ның коллегиязы 1940 чылдың июнь 12-де ону 6 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң президиуму 1967 чылдың май 29-та доктаалы-биле херекти соксаткан болгаш агарткан.

4. Кара-Монгуш Кара-Соржу Эрекей 1891 чылда ТАР-ның Сут-Хөл районунуң Сут-Хөл сумузунга төрүттүнген болгаш анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хуу ажыл-агыйлыг турган, ТАР-ның ИХЯ-ның коллегиязы 8 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, РСФСР-ниң Дээди судунуң президиуму 1969 чылдың октябрь 20-де доктаалы-биле херекти соксаткаш, ону агарткан.

5. Кара-Монгуш Седип-Хелиг Эрекей 1885 чылда ТАР-ның Сут-Хөл районунуң Сут-Хөл сумузунга төрүттүнген, анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хуу ажыл-агыйлыг турган, ТАР-ның ИХЯ-ның коллегиязы ону 8 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң президиуму 1967 чылдың май 29-та доктаалы-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

6. Монгуш Кертик-оол Шожал ТАР-ның Сут-Хөл районунуң Сут-Хөл сумузунга 1909 чылда төрүттүнген, анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хуузунда ажыл-агыйын кылып турган, ТАР-ның ИХЯ-ның коллегиязы 1940 чылдың июнь 12-де 3 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң президиуму 1967 чылдың май 29-та доктаалы-биле херекти соксаткан болгаш агарткан.

7. Монгуш Чульдум-Лама Шетпакович ТАР-ның Чөөн-Хемчик районунуң Дөргүнге 1903 чылда төрүттүнген, ТАР-ның Сут-Хөл районунуң Бора-Тайга сумузунга чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хуузунга ажыл-агыйлыг турган, ТАР-ның ИХЯ-ның коллегиязы 1940 чылдың июнь 12-де 5 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң президиуму 1967 чылдың май 20-де доктаалы-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

8. Оюн Саманды Сагаандай ТАР-ның Тес-Хем районунуң Чыргаланды сумузунга 1889 чылда төрүттүнген, анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хуу ажыл-агыйлыг турган, ТАР-ның Дээди суду 1944 чылдың август 28-те 3 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, РСФСР-ниң Дээди судунуң кеземче херектер талазы-биле Суд коллегиязының 1965 чылдың сентябрь 27-де тодаргайлааны-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

9. Иргит Топчут-Ловуң Күр-Чалаң ТАР-ның Тес-Хем районунуң Чыргаланды сумузунга 1885 чылда төрүттүнген, анаа чурттап, хуу ажыл-агыйлыг турган, тыва, партия кежигүнү эвес, ТАР-ның ИХЯ-ның коллегиязы 8 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң президиуму 1969 чылдың октябрь 20-де доктаалы-биле херекти соксаткаш, ону агарткан.

10. Сартыыл Арыыа Саазын ТАР-ның Тес-Хем районунга 1888 чылда төрүттүнген, анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хуу ажыл-агыйлыг турган, ТАР-ның ИХЯ-ның коллегиязы кеземченің дээди хемчээ-биле — боолап шаажылаар кылдыр 1940 чылдың июнь 12-де шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Дээди Судунуң президиуму 1967 чылдың май 29-та доктаалы-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

3. Ховалыг Баян-оол Богвандай 1884 чылда ТАР-ның Сут-Хөл районунуң Ак сумузунга төрүттүнген болгаш анаа чурттап чораан, тыва, хуу ажыл-агыйлыг турган, ТАР-ның ИХЯ-ның коллегиязы 1940 чылдың июнь 12-де ону 6 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң президиуму 1967 чылдың май 29-та доктаалы-биле херекти соксаткан болгаш агарткан.

4. Кара-Монгуш Кара-Соржу Эрекей 1891 чылда ТАР-ның Сут-Хөл районунуң Сут-Хөл сумузунга төрүттүнген болгаш анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хуу ажыл-агыйлыг турган, ТАР-ның ИХЯ-ның коллегиязы 8 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, РСФСР-ниң Дээди судунуң кеземче херектерининиң талазы-биле Суд коллегиязының тодаргайлааны-биле херекти соксаткан болгаш агарткан.

5. Кара-Монгуш Седип-Хелиг Эрекей 1885 чылда ТАР-ның Сут-Хөл районунуң Сут-Хөл сумузунга төрүттүнген, анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хуу ажыл-агыйлыг турган, ТАР-ның ИХЯ-ның коллегиязы ону 8 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Дээди Судунуң президиуму 1967 чылдың май 29-та доктаалы-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

6. Монгуш Кертик-оол Шожал ТАР-ның Сут-Хөл районунуң Сут-Хөл сумузунга 1909 чылда төрүттүнген, анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хуузунда ажыл-агыйын кылып турган, ТАР-ның ИХЯ-ның коллегиязы 1940 чылдың июнь 12-де 3 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң президиуму 1967 чылдың май 29-та доктаалы-биле херекти соксаткан болгаш агарткан.

7. Монгуш Чульдум-Лама Шетпакович ТАР-ның Чөөн-Хемчик районунуң Дөргүнге 1903 чылда төрүттүнген, ТАР-ның Сут-Хөл районунуң Бора-Тайга сумузунга чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хуузунга ажыл-агыйлыг турган, ТАР-ның Дээди судунуң президиуму 1967 чылдың сентябрь 27-де тодаргайлааны-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

15. Адыг-Түлүш Сувакпит Думендей ТАР-ның Улуг-Хем районунуң Хайыракан сумузунга 1903 чылда төрүттүнген, анаа чурттап, мал ажылын кылып чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, ТАР-ның Дээди суду 1944 чылдың август 28-те 10 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, РСФСР-ниң Дээди судунуң кеземче херектер талазы-биле Суд коллегиязының 1965 чылдың сентябрь 27-де тодаргайлааны-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

16. Адыг-Түлүш Тондар-Кумзат Чамзыр-Хүнду Улуг-Хем районунуң Кызыл-Даг сумузунга 1907 чылда төрүттүнген, анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, мал ажылын кылып турган, ТАР-ның Дээди суду 1944 чылдың август 28-те 3 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, РСФСР-ниң Дээди судунуң кеземче херектер талазы-биле Суд коллегиязының 1965 чылдың сентябрь 27-де тодаргайлааны-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

17. Тумат Чолдак-Бегзи Дагба ТАР-ның Улуг-Хем районунуң Хайыракан сумузунга 1910 чылда төрүттүнген, анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, мал ажылдыг турган, ТАР-ның Дээди суду 12 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, РСФСР-ниң Дээди судунуң Суд коллегиязының 1965 чылдың сентябрь 27-де тодаргайлааны-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

18. Адыг-Түлүш Думендей Чаңгын ТАР-ның Улуг-Хем районунуң Хайыракан сумузунга 1893 чылда төрүттүнген, анаа чурттап чораан, тыва, мал ажылын кылып турган, ТАР-ның Дээди суду 1944 чылдың август 28-те 10 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, РСФСР-ниң Дээди судунуң кеземче херектер талазы-биле Суд коллегиязының 1965 чылдың июль 24-те тодаргайлааны-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

19. Донгак Кара-Сундуй Идерек Өвүр районунуң Хандагайты сумузунга 1874 чылда төрүттүнген, Чөөн-Хемчик районунуң Хөндергейге чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, мал ажылдыг, ТАР-ның Дээди суду 1941 чылдың май 6-да 7 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, РСФСР-ниң Дээди судунуң кеземче херектер талазы-биле Суд коллегиязының 1965 чылдың июль 24-те тодаргайлааны-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

20. Кара-Сал Бирлей-Хөрек Базыр ТАР-ның Чөөн-Хемчик районунуң Хайыракан сумузунга 1900 чылда төрүттүнген, анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хууда мал ажылдыг, ТАР-ның Дээди суду 1941 чылдың май 6-да 7 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, РСФСР-ниң Дээди судунуң кеземче херектер талазы-биле Суд коллегиязының 1965 чылдың июль 24-те тодаргайлааны-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

21. Кара-Сал Нурзут Шыырап ТАР-ның Чөөн-Хемчик районунуң Чадаана сумузунга 1896 чылда төрүттүнген, анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хууда мал ажылдыг турган, ТАР-ның Дээди суду 1941 чылдың май 6-да 7 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, РСФСР-ниң Дээди судунуң Суд коллегиязының 1965 чылдың июль 24-те тодаргайлааны-биле херекти соксаткан болгаш ону агарткан.

22. Ондар Лопсан-Шырап Сүрүн ТАР-ның Чөөн-Хемчик районунуң Хайыракан сумузунга 1891 чылда төрүттүнген, анаа чурттап чораан, тыва, партия кежигүнү эвес, хууда мал ажылдыг, ТАР-ның Дээди суду 1941 чылдың май 6-да 8 чылда хосталгазын казып шииткен. Кем-херек үүлгединиң составы чок болганын барымдаалааш, РСФСР-ниң Дээди судунуң кеземче херектер талазы-биле Суд коллегиязының 1965 чылдың июль 24-те тодаргайлааны-биле херекти соксаткаш, ону агарткан.

ЧОЛУКШУДУМ, МӨҢГҮН-ТАЙГА!

МЕҢГИЛЕР ДАҢГЫНАЗЫ

«Аныяамда чүге-ле бөөр азып келбөөн аза боор мен» (К-Э. Кудажы).

Дээр үүдерээн. Ак чаъстаар аяы бар. Ынчалза-даа найысылалдың мурнуу чүгү «дүжүп бербөөн», көк-көк булуттарлыг хевээр. Чеже шыдажыр, Туран талазы дүзүш үезинде база аяскан. Барык-ла «ийи-бирлеп» турда чехословак «Л-410», чонда чымчадыр «Элка» деп адаар самолёт дээрже кылыйтып үнүптү. Орукка бар чорааш мөөн ужуп бар чыдарым Мөңгүн-Тайгада шында-ла шыдамык улусчоп чурттап турар дээрзин бодадым, оон туржук бодумга эскердим. Чер кырыбиле Моол таварты чоруур болза, чартык муң километр ажыг орукту эртер сен. Ооң-биле кады кызыгаарга шак-шагы-биле хыналда эртериң база бар. Бужурганчыг-ла. Чаа орук-биле машиналар чоруп эгелезе-даа, амдыызында эчизинге арай четпөөн. Ол чер чурттуг улустуң чугаазы-биле алырга, ам ийи-үш километр черни дескилепсе, болду-ла. Асфальтылыг орук чок, а мындыг ырак черже автобус дөмей кайын чоруурул аан. Чаңгыс идегел —самолётта. Аная идегээри база берге чораан. Бир шак четпес ужар орукка безин шак ыракта ажа берген бис. Хатка удур болгаш ындыг боор ок. Чамдыкта хөгжеак булуттар аразынче кирген соонда чүү-даа көзүлбейн баар, а бирде сүүгсүүр баштыг көк дагларга чалгыннары дээр-дегбес. Ынчап чораан, самолёт бодунуң узун дурту хире черге хенертен киискин бала-даа бөөр. Бичин уруглар мырынай алгыржып каап чордулар. Тоолайлыгга тоовас бир малчын ирей шуутла донгайгаш чыдыпты эвеспе. Ынчанмайн канчаар, дүгөө болза, ол бодунуң «ийи боразын» боду-ла билгей, чыраа-боразын боду-ла мунгай, а маная дуву, дээвирдаа чок көк дээрге...

Ынчап чайгадып, «өөрледи» чораан ажыбайн, Мугур-Аксының бараанын көрдүвүс. Чамдыкта мынчап барганда чер четпейн, дедир эөптер-даа дээр чораан. Канчангаш-ла карак уштап көрүптеримге, оң таламда кижилер холун чайып турлар. Белик хая үстүнде, Билип каантыы, согуналар коруур эрлер чорбадыве. Бис ам олардан чаъыс бис. Ынчалзажок улуг Мөңгүн-Тайга (бичези Кызыл-Хая суур-биле кожа) ам-даа дее ол сурлуу чончуг агара берген тур. Шупту боду маанган ак. Оон бедик кучүтен бистин Тываа-та туржук, а бүгү Чөөн Сибирьде чок дээрзин болаарга сетиилге өөрүүчүг чорбадыве. Ында менги чечээ шагныг дөрт эйгилдезинге сагланайныг чыдар. Мөөн болдаларым билген ышкаш кожам эрткен чайын район төвү Мугур-Аксы суурга «Мөңги даңгыназы» деп чараш болгаш чоргаар дыннадыр конкурстуң эртөөнин каш сезбиле допчулай каапты. Чогум конкурс беш этаптыг, 12 чараш кыстар киришкен. Тыва улус «чаражынга шай хайындырып ижер эвес» дижир. Чежемейниидаа чараш-чаагай дижик, билии кызыы, чалгаа-шүшпеп болза таарышпас, талаар. Тускай жюри олардан ССРЭ төөгүзүнден эгелээш, тыва чаңчылдарга чедир шылгаваан, айтырбаан-на чүвези чок дээр. «Даңгына-90» деп аттың эдилекчизи үстүнде ышкаш он ажыг эвес, а дың кара чаңгыс уруг болур чүве болганда, оларның иштики, даштыкы бүдүштерин, боттарын ап чоруурун, кылажын, көрүжүн, хевир-сынын дээш көрбөөн, өөренмөөн-не чүвези чок, чүгле чаңгыс аксын ажып, диштерин харын көрбөөннери-ле ылап. Мычдыг ыңгыы шилилгениң, шылгалданың соонда «Мөңги даңгыназы» деп бедик аткa «Мөген-Бүрен» совхозтуң комсомол комитединиң секретары Карина Успун төлептиг болган (**чурукта**).

Ужар-хемеден дүшкеш, узун суурну өөр базыптым. Суур деп-даа ындыг чведир ийин. Суур суур болбайн. Чаңгыс эвес дээрим ол. Ону Мугур хем ийи ангылап чыдар. Тус чер улуунуу-биле алыр болза, мында мырынай «үш суур» бар: алдыы суур (аэропорттуг), ортуку суур (школа, эмнелге, совхоз конторазы турар), үстүү суур (СЭКП райкому, райкүүскомнуң административтиг бажыңынган куду алзы). Бисте «Ийи кошкар бажы чаңгыс пашка сынмас» дижир үлегер домак бар ийик. А бо Мугур-Аксында район төвүнүң ажылдакчылары биле совхоз ажылчыннары чаңгыс суурда кожа-хелбөө чурттап, бот-боттарының ажыл, амыдыралынга им-демлек боор турарын көрдүм. Дээ совхозка ангы школа, клуб, стадион азы бо районга Культура бажыңы, эмнелге, садыг... тен турбас, шупту ниити. Бүгү айтырыгларны суурда кол Совет эрге-чагырга тепи болуп. Каргы көдээ Соведи бир дечге шиитпирлеп турар болчук. Ийи ыал ишти чурттаар бажыңныг бир талазында — райком ажылдакчызы, а өске чартыында совхоз ажылчыны чурттап турганың мурнунда көрбейн чораан ужуп мен, эки, өөредилиг чорт...

МООЛ КОЖАЛАРГА «САРТЫК»

Чөөн Сибирьде эң бедик дээн даг Мөңгүн-Тайга дээрзин үш чыл бурунгаар, 1987 чылда Москвага парлаан чурт чуруундан бөөр ужудар мурнунда көрдүм. Ында оон далай деннелиңден бедин таптыг-ла 3970 километрге ден деп улуг кара саннар-биле тодаралып, бижип каан-дыр. Дөрт мунга үш он-на метр четпес. Мөңги берттүг дем бедик дегдан аяын уштап алган район төвүнге чеде берген дораан ол ышкаш ындыг өндүр-бедик эвес-даа бол, улуг-ла тураскаалга мөгейдим. Тураскаал болурда хөрээжен кижиге, не кижиге тураскаал. Бир холунда аржыыл тудуп алган, арай мунгак, кедөөр бедигээштен Мугур-Аксынче көрүп, хараап алган турар. Оон оозу ийи уткалыг деп билдим. Бирээде, Ада-чурттуң Улуг дайынынче ынак эжин үдеп тура, соондан аржыыл чайып артканы чадавас. Ийиде, фронтудан бистиң тыва эки турачыларывыстың ээлчеглиг тиилелгези-биле чергелештир оларның бирээзинің ышкындырганының дугайында медээ келген база чадапчок. Оон дежээнде шулукчу С. Молдурганың «Сагыжыңар — чоннуу чораан, чаяалганар база чоннуу!» дээн ханы уткалыг сестерин оюп каан. Сөөлүнде Салчак Бүрүшкековичиге ужуражырымга, ол тураскаалды ам-даа чедир кылыр, аныяк скульптор Х. Донгактың бодалы ам-даа ханы дээрзин чугаалады. Чаңгыс сос-биле чугаалаарга, Ада-чурттуң Улуг дайынынга, афган черге-даа бир дечге дайын-чаага амы-тынын бергенниң чырыткылыг овур-хевирин сагынган тураскаал дээрзин ожаадым. Маңаа кижи ала-чайгаар пролетариаттың улуг чогаалчызы А. М. Горькийниң «Ие чокта шулукчудаа, маадыр-даа турбас» дээн алдын сестерин сактып келир чораан. Волгоградта, Киевте тураскаалдар каваамга көзүлдү.

Черле ынчап борта келген бо баштайгы үе-шактарымда-ла «эн-не бедик», «эн-не узун», «эн-не ырак» деп сестерни моон соңгаар бижигр үүлүмге даады ажыглаар дээрзимни база эскербезим аргажок болган. Эн-не бедик даг дугайында чаа чугаалаан бис. Тыванын көдээ черлериндe эн-не улуг тураскаал база бо дээрзи маргыш чок чорду. Кыдыг-кызыгаар район төптеринден эн-не чаа, улуг, делгем стадион мында, демги тураскаалдың баарында, чиге мурнунда чаптылганы иле. Эн-не узун, кижи кыдаштаар көвүрүг кайда дээр силер? База мында болбас ийикпе. Ийи суурну тудуштуруп. Мугурну кежир чаптылган көвүргүнүн узун дуртун менээ сөглеп бөөр кижи тывылбаска. Базымбиле саадан көрдүм. Таптыгла 446 базым болган эвеспе.

Район төвүнден Каргы көдээ Совединден ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозче шилчиир базузусса база кайгап ханмас үүлдер хөй чораан. Бети дээрге боттарынга туйбуну белеткеп турган. Мугур-Аксын чаа-чаа тудуглар-биле өтүлзаан, аная атташ «Үгүлза» кооперативти, өске-даа тудугжу организацияларны туйбу-биле бүрүн хандырган эң ырак цех адаан совхозувуста турып турарын көрүп, тудугжунуң буянныг холдарының уланчызы — тыва өг хевирлиг шыдыраа клувуп, үениң негеллезинге дүүшкек чырык, чылыг чурттага бажыңнарын спортзалды көрүп мага хаммадым. Найысылал Кызылдан эң ырак, менги-доштар хаажылаан теплицага естүрген огурец, редис, койнут чергелиг ногааларның дээжизин база амзан көөр аргалыг болган мен. Чүгле чаңгыс огурецти чылда 8 тонна чедир дужаптар улус болчук. «Ылангыя куда, байыр-дойда бисти амыратпастай бөөр болгай» деп, оон аныяк эзэн Саяна Доскаар чугаалап турду. «Мынчаар кылагар саазын-биле кырын дуглап аарга, тенек оолдар ойбактааш турар, оон уламындан өл-чаъс кирип турўп бөөр, келир чылын теплицаның бүгү бодун шилбиле шывар дээрзинге өөрүп турар бис» деп, таныыл Багай-оол Салчак шын-на сеткилин чажырбады. База теплицаның узун дуртун магададым. Ынчалзажок биезги көвүрүг ышкаш оон бирээзинден еске ужунга чедир базары, ону кылаш-биле хемчээри маная албан эвес апарган. Доорары—10, узун дурту —100 метрге дең, ындыг болганда мугур 1000 квадрат метр теплица болбажыкпе.

Туйбуну өскелерге «сартыктап-даа» турза, совхоз ажылчыннары хөй ажыктыг үүлдерни кылып ап четтигип турар улус болду. Оларның бөгүнде эң колу — чунар-бажын. Суурда турар район төвүнүң чунар-бажынын чеже ажыглаар, «Боттуң хөйлеги кижиге чоок» деп чүве бар. 20 олуттуг чунар-бажыга «Чиик бусбиле!» деп сестүн дынналырынга чедир санныг хонуктар арткан. Биезги-ле туйбу-биле бригадир Б. Айвазянга удурткан ол-ла бригада хөй өрээлдиг ниити чурттага бажыңының тудуун база доозуп турар. Бир каш туйбу дээш аай-дедир бир муң километрже машина ыдып «өрге кедөөн сарыышкаш манап орбас» магалыг үе-шаг, магалыг-ла улус-тур бо деп кижи бодаар. Күзел-биле чуткулду аайлаштырып билир болурга ол-дур ийин. Цехти ажыткандан бөөр чаа-ла ийи дутаар чылче кирген, ынчалзажок чаңгыс эрткен чылда безин аная 1 миллион ажыг туйбу бүдүрген. Ам бо чылгы сан-чурагай аная дескешпес. Чүге дээрге цех 1989 чылдың чайынында ажыглага кирген болгай. Ийи талазында, тудуп эгелээн болгаш тудары көрдүнген тудуг объектилери ийи холдун он салаазынга сыныыпас. Оон кадында ол Мугур-Аксындан Мөген-Бүренче, оон туржук, кожа-хелбөө МАР-ның бир чамдык сумуларынче чедиринин эгелээн чоржук.

САЛАМ АЛЕЙКУМ — ЭКИИ!

Мөңгүн-Тайга районунуң совхозтары, албан организациялары кожа чыдар Моолдун Увс, Баян Өлгий аймактарының көдээ ажылагый каттыжыышкыннары, бүдүрүлге черлери-биле найыралчы харылзааны быжыг тудуп турарының маная чораан херечиэн болгум. Ылангыя «бе» (Баян Өлгий) дугаарлыг «аар, чиик» автомашиналарын Мугур-Аксының аалчылар бажыныың даштынга уурук-суурук кээп турарын хөйнү көрдүм. Чүгле көрген эвес, а төөгүлүг бир дугуржулганың херечизи база апаар аргалыг болган мен.

Седип МОНГАЛ.
(Уланчылыг).

ИРАК-КУВЕЙТИДЕ БАЙДАЛ

Иракның президентизи Саддам Хусейн чөокта чаа ирак шериглерни Кувейтиде эжелеп алган черлеринге чораан. Кувейтини эжелеп алгаш, ында быжыгланыр турупкан шериглерниң командылал черлеринге ол ужуражыышкыннары кылган. Ужуражыышкыннарга президент чүве чугаалап турган, Кувейт болза Иракның чарылбас кезин болур, ирак шериглер АКШ-тың кыжанаыышкыннарындан кортпас ужурлуг, эжелеп алган шыдаарлар деп медеглелдерни кылган.

Президентиниң ол черлерге чоруп турганын ирак телевидение доктаамал көргүзүп турган. Оон чораан хоорайларында чурттакчы чон шоолуг көзүлбес, амыдырал барык чок хевирлиг болган. Президент моон мурнунда радио, телевидениеге чүве чугаалап турган. Кувейтиниң «хостатырган» хоорайларында амыдырал чаартынып, экижип турар деп медеглеп турган. Херек кырында сыр өске байдалдыг болганын Иракның теледамчыдылгаларындан илдең болган деп, даштыкы парлалга органнары бижип турар. Египеттиң «Аль-Ахрам» дээр солунунуң бижээнинден алырга, амгы үеде Кувейтиде 16 даштыкы элчин чери арткан. Ол черлерни ирак шериглер бүзээлеп алган турар, ижер сугну, электри чырыын болгаш аъш-чемни элчин ажылдакчыларынга бербейн турар.

Иракның 430 муң эжелекчи шерин Басра биле Кувейтиниң аразында 40 км. узун дурттуг ийиги камгалал шугумун кылып эгелээн. Ирак радио болдунуң дамчыдылаларынга КНО-нуң чоруткан шериглерин буруудадып, дайын демейле болур, чер кырынга болган дайынга (агаарга болгаш сугга эвес) тиилелгелиг болур бис. ынчангаш камгалал шугумун кылыры кончуг чугула деп чугаалап турар.

Иранның даштыкы херектер министри А. Веляти АКШ-тан чедип келгеш кылган медеглелиинде Персид мугулдурда тургустуна берген кризисти ажып эртеринге КНО-нуң хөй национал-дыг шерин кол рольду ойнаар ужурлуг деп чугаалаан. Иран бо чөрүлдээни тайбың арга-биле шиитпирлээри дээш туржуп турар. Персид мугулдурда турар күрүнелер боттарының күжүн кадып алгаш, бир демниг хөделир болза, Кувейтини хостап ап болур. Иракның удуртулгазы угаан-сарыылдыг чоруун көргүзүп, байдалды улам чидиглендирбес дээш Кувейтиден шерини үндүрер ужурлуг деп, министр демделээн.

Иракның президентизи Багдад хоорайга Палестинаны хостаары организацияның күүскомунуң даргазы Ясир Арафат-биле ужурашкан. Иракның ИНА агентилелиниң дамчытканындан алырга, ийи талга Персид мугулдурда байдалдың болгаш КНО-нуң салган негелдезинге хамаарышкан айтырыглар дугайын чугаалашкан. Я. Арафат Иракның эжелекчи политиказын деткээн.

Кувейтиниң эжелелге таварышкан чону өске чурттарже массалыы-биле дезип чоруп турар. Иорданияда ол чурттан 150 муң ажыг белүүн чон дезип чедип келген. Хүн бүрүде 14 муң кижи кээп турар. Иорданияның эрге-чагыргазы дескеннерге болдунар-ла дузаламчыны көргүзүп, тускай лагерьлерни тудуп турар.

АКШ-тың шериг суднолары Персид мугулдурга келген өске судноларның чудүрген күүгүн хынап эгелээн. Иракче углаан судноларны кончуг кичээнгейлиг хынап турар.

(СЭТА).

2 МИЛЛИОН АЖЫЛ ЧОКТАР

Бонн, (СЭТА). Сентябрь айның төнчүзүнде чыгдынган медээден алырга, чаңгыс күрүне кылдыр каттышкан Германияда ажыл чок кижилерниң ниити саны 2 миллион ажыл турар. Ол дугайын күш-ажыл айтырыгларының талазы-биле федералдыг ведомствонуң президентизи Хайнрих Франке парлалга конференциязында дыннаткан. Моон мурнунда барын Германияга ажыл чок кижилерниң саны 85 муң кижиге кызырылган турган болза, чөөн Германияга оларның саны 32 хуу көвүдей берген.

Ийи Германия чаңгыс чурт кылдыр каттыжып турда ГФР-ге ажыл чок кижилериң саны 1 млн. 728 муң хире, а ГДР-ге 445 муң хире турган. Ындыг байдал келир чылда хевээр артар. Ийи чурт чаа-ла каттыжып, ажыл-агыйын экижидип ап турар «шилчилге үезинде» ажыл чоктарның саны кызырылбас деп, ол медеглээн. Рынок экономиказы хөгжүй бөөрге, байдал өскерлип болур.

Мехико, (СЭТА). Кубаның удуртукчузу Фидель Кастро Мексиканың «Соль де Мехико» дээр солунунга интервью бергеш, мындыг медеглелди кылган: «Совет Эвилели нарын политиктиг, экономиктиг болгаш социал кризиске таваржып турар-даа болза, моон мурнунда чардынган керээлер ёзугаар Кубаже чиг эт болгаш бараннар чорудуп бөөр талазы-биле бодунга алган хүлээлгелерин күүседир дээш улуг күжеништирлерни кылып турар. Сөөлгү 30 чылдарның дургузунда Совет Эвилели болгаш өске-даа социалистиг күрүнелер-биле Куба быжыг харылзааларны тудуп турган. Оон түнелинде Куба хөгжүлденің амгы бедик чадазында келген. Ынчаарга Чөөн Европада бооп турар чорудулгалар Кубага багай салдарны чедирген. Ол үүл дээрге бистиң чүртүвүс экономиктиг кады ажылдажылганың үндезинин чидирген.

Социалистиг лагерь ам чок. Аная кирип турган чурттарның чамдыктары капиталистиг орукче кирген. А бир чамдыктары берге байдалдарга таваржып турзажок, боттарының чаалап алыышкыннарын камгалап арттырар дээш янзы-бүрү хемчегленни ап турар. Амгы берге байдалдарда бистиң чүртүвүс-биле харылзааларны үзер дээш кызыдып турар күштер ССРЭ-де безин бар. Ол күштер ССРЭ-ниң чазаан Вашингтонның талазынче угландырар дээш ындыг хөделиишкиннерни кылып турар. А амгы Совет чазак бодунуң мурнуку туружун тудуп турар».

Ф. КАСТРОНУҢ МЕДЕГЛЕЛИ

«ТАЙБЫҢ ОНЗА ҮЕДЕ»

Электроэнергияны ажыглаарын 10 хуу кызырарының дугайында доктаалды чурттакчы чоннуң канчаар күүседип турарына хыналданы Кубада эгелээн. «Гранма» солунунуң дамчыдыл тударары-биле алырга, чурттуң бүгү провинциларында тускай семинарларга 1000 инспекторларны белеткээн, оларның сорулгазы — «куба өг-бүледе байдалды анализтээри болгаш электроэнергияны ажыглап турарын контрольдаары». Ол талазыбиле хоойлу-дүрүм үрекчилери электри ажыглаар эргелии бир айда казыттырарлар. Ол хемчег канчап болу бергенил дизе, «чоога информация» деп оон мурнунда гарлаттынган үүлде айытканы-биле алырга, Кубаже нефтини болгаш нефтепродуктуларны Совет Эвилелиниң чедир бербейн турары-биле ол тайылбырлаттынар.

Ол дугайын СЭТА-ның корреспондентизи биске дамчытканы.

ХАЛДААР ДЕП ТУРАР

КАБУЛ, (СЭТА). Афганистан Республиканың чаа Пакистанның милитариечи болуктериниң ол чүртче халдаарының белеткел ажылдарын чорудуп турарының дугайында медеглелди таратканы. Чурт иштинде бооп турар аткылажыышкыннарга пакистан шериглериниң дөрт киржип турарын разведка тодаратканы.

Афганистан биле Пакистанның аразында кызыгаарны дургаар пакистан шериглерни хөйү-биле мөөнеп эгелээн. Кабулду болгаш өскедаа хоорайларны ракета-биле боолаары соксаар туржук, харын сөөлгү хүннерде күштелген.

ЧӨПШӘӘРЕЛИН БЕРГЕН

Варшава, (СЭТА). Польшада политиктиг болгаш экономиктиг байдал ам-даа оожургаваан. Сөөлгү үеде чурттуң президентизиниң дугайында айтырыг чидирбиле тургустунуп келген.

Польша Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Тадеуш Мазовецкий ол албан-дужаалга соңгударынга чөпшәәрелин берип турарын чурттуң хөй-ниитизинге дыннаткан. Чурттуң национал телевидениезиниң бирги программазынга чүве чугаалааш, ол мындыг янзылыг тайылбырны кылган: бо дугайында айтырыг чидирбиле тургустунуп келген.

Польша Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Тадеуш Мазовецкий шиитпирни хүлээп алыр мурнунда бүгү чүвени сайгара бодаан мен. Президентиге соңгударынга чөпшәәрелди бөөрүнче кыйгырган чагаалар хамаатылардан болгаш янзы-бүрү политиктиг база хөй-ниити организацияларындан хөйү-биле келген. Ындыг болзажок, чурттуң болгаш чоннуң салым-чолу, боттанып эгелээн реформаларның салым-чолу дээш бедик харыысалганы бодап көргеш, ол шиитпирни хүлээп алган мен.

Эг-бүле клуву

АМЫР ЧҮВЕ ЧОК

Мөнгүн, алдын кудаларны арттиреринің бетинде, метеостанциялар-биле харылзажыл, ол куда болур хүнде (хүннерде) кандыг агаар-бойдус болурунун дутайында билип алыры артык эвес. Бистер Анай Санчыевна биле Монгуш Хөлчүкович Артааларның алдын кудазын эрттирер хүнүвүсте дүүшке чедир чаттан чаъска таварышып, шайлалганы орай эгелээр ужурга таварышканывыс дээрге-ле, агаар-бойдустун кандыг болурун билип алыры артык эвес дээни ол. Ынчангаш ону утпаза эки. Ол ышкаш ток чок черге эрттирер, аваа электри мотору, шимчедикчи херек апаар болгай, ону база эртеле белеткеп ап, хөгжүм херекелдерни база баш удур эккеп аары чугула.

Кандыг-даа культура-масалыг база спортчу хемчегларни белеткеп база ону организастап эрттирерин столовая азы магазинден конфета, шай садып алгаш, ижишкеш, чипкеш чорүй баары азы чок-ла болза, космосче белен ракета салып үндүрери эвес болгай. Ону эки кылдыр эрттиргенинге аваа дорт киржилгелиг база чалаткан-даа кижилерге дыка-ла өөрүнүг боор ужуруун мыдыг хемчеглер эрттиреринің арга-дуржулгазы херечилеп турар. Шаклаындыг солун алдын куда үстүнде адааным Анай Санчыевна биле Монгуш Хөлчүкович оларныы болган.

Оларның ол алдын кудазынга чалааны чоок эшөөрү, дөргүл-төрелдери, кудалары, күш-ажылдың хоочуннары, уруглары, ооллары, келиннери, күдээлери болгаш оларның уруглары, уруглларының уруглары куданың будүүзүнде чедип келгилээннер. Оларның чамдыызы шайлалганы эрттиреринге херек үүлдерге киржип, болур-чогуур дузакы чедирип турдулар. Чыылган чонну канчаар олуртуру, кымга баштай азы соонай сөс бээри, аяк-саваны канчаар тутсуру, чаа азы өзалдан келген аалчыларны канчаар уткып аары база олуртуру, бичиилерни таарыштыр олуртуп, оларга аъш-чем аймаан шилий салыры дээш үүү чок дээр.

Бо удаада бода, шээр мал елүреринге оларның ооллары, уруглары, шыырак эр, кыс төрелдери, кудалары дузалашкан. Тыва чоннун шаг-төөгүден бээр кандыг-бир байыталларны эрттиреринге оизагай чораан.

Изиг хан, өкпе, үүрек, чүрек, кургулдай, ужа-төш, бода, шээр малдың кон эъди, быдаа мүнү — шуптузун чыылган чон чоогларын дээш шалыпкын кылып бергенин онзагайлап көрүп, «демниг сааскан теве тудуп чиир» деп тыва улустуң үлегер домаанын бадыткалын аваа көрдүм. Ак-Туругнун Конай-Үзүү деп чайлаг черин база оон ырак эвес Тос-Инек-Кежин деп черни-даа көрдүм. Ам болза шаг-шаанда апарды ыйнаан, ынчан мөөн эчам Кепеш Монгуш Хорлуевич тос кожуунун улус маргылдаларынга хүрежип, бодунун Улуг-Доруг, Биче-Доруг деп чүүрүк аттарын чарышка салып, олары сонуг-мурнуг эртип кээп турган, а боду шүглүп, үжүүрлежип база үшкү, дөрткү черни чаалап ап чораан. Ачамның чугаазын сактып кээп, ону таныып улуг кижилер-биле чугаа-соот-даа кылырымда, ук алдын шайлалга мөөн база чогуур дузаны-даа чедирди.

Дайгын биле Ак-Туругнун аялгазы
Таптыы сүргей чалгып турган черге келдим —
Бежен харны чайлыг тешкен эрес кижи
Мени үткүй хүлүмүүрүп турун келди.
Хөрөө, бөргү, кирбиктери —ак-шаа хыраа
Хөлчүк оглу Артаа-дай деп таныш кадым.
Чывар-биле адаанажып акташкан дег, —
Чылыг холун таалап туттум. Хоорей каапты:
— Бежен чылды — бежен дашкаа солудадым.
Берзенипкеш, күжүм, дерим камнавадым...—

деп бараан болурга, чыылган чон диңмиттелдир адыш часкаан.

Алдын куданың бир солун кааспалгазы, ында улуг, биче дыттар, пөштер, шеттерге шевергин, улуг, көскүзүбиле бижиттинген алдын, мөнгүн кудага, ада-өгбелерге, кырганнарга, ажы-төлге, найыралга тураскаатты-нган өрөөлдер, үлегер домактар, шүлүктер болган. Ол ханы утка-шынарлыг, чараш тургузуглуг шүлүктерни, үлегер домактарны ынчалдыр чыып бижээн кижи ёзулуглга культура ажылдакчызы деп үвенни бадыткады.

Черле ынчаш, болуп эрткен алдын куданың мыыдыг бедик деңнелге организастыг, солун болуп эрткени ук районнун улуг, биче культура ажылдакчыларының чогаадыкчы ажылынан улуг хамаарылгалыг болганы кымга-даа билдингир. Үстүнде адааным хөгжүмчү алышкылардан аңгыда, республикада ат-сураа алгып орар аныяк боттывынгыр композитор, Шагаан-Арыг хоорайның агиткультбригада удуртукчузу Орлан Хурагандай баштаан бот-тывынгыр артистернин ол алдын кудага бараалгаткан оюн-концертин эки деп санаар апаар. Ол ындыг болур ужурлуг-даа, чүге дизе культура ажылдакчызы кижи дээрге-ле, хөөретпейн шынын чугаалаарга, бүгү-ле чүвеге колдуу-ла дески кижи болур ужурлуг. Ындыгларның бирөөзүнге Артааларның улуг күдээзи, республикада сураглыг композитор Каадыр-оол Монгушевич Бегзи болган. Ол-ла хамык үүлдерни дес-дараалай чурумчудур эрттиреринге хоочун композиторнун чогаадыкчы ажылы улуг болган.

Черле ынчаш, ук алдын шайлалгага улуг эзирээн, чурум үрээн кижилер-даа чок болган, шупту-ла өйшаанда чанып, үдежип, чорупканнар. Ол болза ук куданың бедик деңнелге эрткенинин бир дугаар бадыткалы-дыр. Кандыг-даа найыр-дөйну шак мынчалдыр эрттиреринге өске-даа райсполкомнарның ажыл-ишчилериннге күзел каар күзелдиг мен.

Батый КЕНЕШ.

ДЕСКЕН АДА

Бии-Хем районнун Аржаан суурга сес классты доозуп турган. Сайын-оол Кускежик бистиң эживис уруг-биле танышып алган. Удаааанда ону шеригже келдирти берген. Олар ынчан аразында эп-найыралдыг чагаалажып, аразында харылзаазын үспейн тургаанар. Эживис Кызылга өөренип турган, өрөөлинден үнмес, кино, концерт-даа шоодуг барбас турган. Дорту-биле чугаалаарга, ынак эжин шынчы сеткили-биле манап ап чораан. Удаааанда бир күзүн ноябрь айда солдат халажын чаныр келген. Бистер база дыка өөрүп бис. Сайын-оол биле Чейнеш удаааанда бот-боттарының төрелдериннге чоок кижилериннге чедип, таныжып алганнар.

— Сес айда кудавыс болур, аваа келир силер, кыстар — деп, эживис биске чугаалаан, боду куда-дойга чоорту белеткенип турган.

Бир-ле хүн эживис келгеш:

— Салым-чолум багым, эштерим, силерниң аранарга бо хевээр артар болган-дыр мен ам, Сайын-оол өске уруг тып алган-дыр — дээш ишкиринин ыглай берди. Эживисти кээргээш, арыг-нүүр чок ол оолду бүдүү иштивисте каргап, оон чөгенчиниң дугайында дыка-ла бодап турдувус.

Сайын-оолдун төрелдери Чейнештің суурга турган кырган-авазын база чалап, алды айда кудалап, айтырып алыр бис деп аасап турган болган. Уруунун хеймер уруу он сес харлыг турган өглеңир деп баарга, хөөкүй кырган:

— Далашпа, уруум, ындыг-даа болза, өөренип турар чериң доозар дей берген кижи болгай сен, ажырбас ыйнаан — деп чөпшээрежип турган.

— Сайын-оолду база шынчызы-биле манап алдын, эки чурттаар силер, уруум, ол-ла ыйнаан харын — деп, кырган не иштинде бүдүү өөрүп чугаалап турган.

Кырган кижи Аржаан суурга уруунун өөнге кудаларын он хонук манап чадааш, дедир-ле оглунун даалынче чорүй барган.

Эживистиң чаш кижилиг апаарының дугайында кырган-авазы Сайын-оолдун-даа, бодунун-даа улузунга чугаалаан, алдан бештиг кырган ону каяа эндээр боор.

Ол хире манап алырга, бот-тывынгыр артистернин ол алдын кудага бараалгаткан оюн-концертин эки деп санаар апаар. Ол ындыг болур ужурлуг-даа, чүге дизе культура ажылдакчызы кижи дээрге-ле, хөөретпейн шынын чугаалаарга, бүгү-ле чүвеге колдуу-ла дески кижи болур ужурлуг. Ындыгларның бирөөзүнге Артааларның улуг күдээзи, республикада сураглыг композитор Каадыр-оол Монгушевич Бегзи болган. Ол-ла хамык үүлдерни дес-дараалай чурумчудур эрттиреринге хоочун композиторнун чогаадыкчы ажылы улуг болган.

Черле ынчаш, ук алдын шайлалгага улуг эзирээн, чурум үрээн кижилер-даа чок болган, шупту-ла өйшаанда чанып, үдежип, чорупканнар. Ол болза ук куданың бедик деңнелге эрткенинин бир дугаар бадыткалы-дыр. Кандыг-даа найыр-дөйну шак мынчалдыр эрттиреринге өске-даа райсполкомнарның ажыл-ишчилериннге күзел каар күзелдиг мен.

Батый КЕНЕШ.

ШЫДАВАС МЕН

1986 чылда Орлан-биле танышып алган мен. Кашгай эртканде ол өске уруг-биле чоруп турар болган. Чоорту аравыс ынчаар-ла ырай берген. А майда ол шериг чорупан. Ынчалза-даа ол шеригге турда, манап алырыга белен чордум. Ол дээш уйгу чок болган дүннерим-даа хөй. А ол таныштыг... Мен аваа дөмей-де ынак мен. Чеже чаасканн чорувр боор, таныштыг апардым.

Ынчалза-даа баштайгы ынакшыл сагыштан үнмес-тир. Орланны уттуп шыдавас-тыр мен. Ол ам чурттаргазын туда берген, оолдуг-даа болган. Ону мен ам катап эялдирип ап шыдавас мен.

Эля МОНГУШ.

«Чагыдылга-91»

КАРАЖА БОЛБАС

«Шын» солун—мөөн өөнүүм, агитаторум, пропагандизим-дир. Ынчангаш мен ол чокка шыдавас мен. Бо солунну 1944 чылдан эгелээш, чыл бүрүде чагып ап, оон кодаа бижикчизи болуп, эвээш-биче-даа материалдарны бижип келген мен.

Ол солундан делегейде, Совет Эвилелинде болгаш бистиң республикада бүгүде болуп турар амыдыралда болушкуннарны билип ап турар мен, почтальон чаңгыс хүн солун эккелбейн баарга, хомудап чаргылдажып-даа тургулаан мен.

Шаанда турганынга бодаарга, солунун арынарында дыка хөй чаа рубрикалар кострип келгей болгаш оон идей-политиктиг утка-шынары бедээн. Ынчангаш назынын улгадып 68 харлап турзумза-даа, хүннүн үнген номер бүрүзүн долузу-биле номчуп, оон-биле таныжып, эш-өөрге, аныяктарга агитация ажылын база чорудуп турар мен.

Солуннун өртээнин улгатканы чылдагаанналыг байдалдар бар болза-даа, ону чагыдып алырынга менээ кандыг-даа каража чедирбес, оон мөөн бөөр ажыы улуг.

Ынчангаш солунумну чыл хуусаалыг чагыдып алдым, мөөн эш-өөрүм, күш-ажылдың хоочуннары бижикчилерде мен дег эштерим хөй. Ынчангаш өске бүгү эштеримни, пенсионерлерни болгаш номчукчуларны «Шынны» чагыдып алырынче кыйгырып олур мен.

Агбаан ДОРЖУКАЙ.
Өвүр район.

АЧЫ-БУЯННЫГ

Силерге бир-ле дугаар бижип олур мен. Мөөн бо материалымны солунга эц-не көскү черге салып көрүнер.

Чырык өртемчейге киниинин төрөөн иеви дег эргим чүве чок. Бистиң иевис чеди ажы-төлду төлептиг кылдыр кижизидип өстүрген. Уругларының эн бичизи мен, каш чыл бурунгар аваыс аар аараашы чартыктаан.

Бо чылдың августа ол элээн бергедеп, удаа-дараа баксырап турду. Ынчалзадаа буянныг эмчилериниң ачызында ол база катап кижи болду. Торгалыгның участок эмнелгезинин кол эмчизи Монгуш Серенге, сестралар Фанна Санчыга, Саара Көк-оол дээш өскелергеде өөрүп четтирбишаан, ааскежиктя күзедивис.

Солуннун ачы-буяны улуг. Ынчангаш «Шынны» дамчыштыр мону бижип олур бис.

Марьята СУНДУП.
Өвүр район.

ДЕТКИИР-ДИР МЕН

Назы-харым аныяк кижиге хамаарышпас-даа болза, «Тываның аныяктары» биле «Молодежь Тувы» солуннарны чагыдып алган, үргүлүү номчуп турар мен.

Ук солуннарда аныяктарның амыдырал-чуртталгазын, сеткил-бодалдарын чырыдып турары солун. Дыка хөй аныяк кижилер боттарының чаа агымныг үзел-бодалдарын, күзелин, социал айтырыглларны чаартып шинтирлээрни, кем-херек үүлгеднишкиннерин чавырылдырарын, шовинисчи-націоналисчи чоруктар-биле демисежирин бижип турарлар.

Солуннар боттарының дидими болгаш бижип турар үүлдериннге бүзүрели-биле мени хаара тудуп турар. Бистиң амыдыралывыстың демократчыдылгазын, чаа-чаа үүлдерин аныяктар солуннары хөлчок деткиир-дир. «Молодежь Тувы» солун соцүлда мүрнунда демократчы кандидаттарның талазында болуп, оларның программа-саналдарын үргүлүү бижип турган болгай. А «Тываның аныяктары» төп солуннарга үнүп тургулаан республикада «дүшкүүрлүг байдал» дугайында үүлдерге бодунун авторларының, аныяк-өскеннің харымын, килеңнээннинин шелыпкын чырыдып келген. Ол бүгүнү орус дылга чугаалаар чоп номчуваанны хараааданчыг-дыр харын.

Калин-оол КҮЖҮГЕТ.
ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының Комплекстиг илдизиниң директорунун оралакчызы.

СОЛУНУМГА

«Шын» солунче 1943 чылдан бээр материал бижип, харылзажып келген мен. Ынчан дайын үеэн болгай, мөөн бидирим Байкара Хөвеймей чогаалчыны сактыр-дыр мен. Оон бээр үр-ле үе эрткендир. Үе-шаг-даа бир ыяны оскерилген. Солунга парлаар материалдар-даа үениң негелдезин ёзугаар апаргылаан. Мен элээн хөйнү-ле бижип келдим. Чамдыктары белен парлаттынмас, үштүн бири парлаттынар. Ындыг-ла ыйнаан харын, дегерези-ле парлаттынар эвес.

Назылап кыраан, мен ышкаш кижиниң материалдарын чамдыкта, аргалыг-ла болза, солунга үндүрүп турза деп күзээр-дир мен. Солунга чүве бижиири база амыр эвес.

Солунумну номчуур мен, чагыдар мен, бижиир мен.

Монгуш СЕГБЕ.
Сүт-Хөл район.

КЕННИ ДЭЭРГЕ БАЗА УРУУ-ДУР

Чоннун амыдыралында оглу-кызындан аңгыда, хан төрел эвес база бир кижиге чоок болу бээр социал бөлүк бар. Ол болза кенээттер, күдээлер, честелер, чеңгейлер, күүйлер. Ындыг харын. А боларның келген коданыга бээ, кунчуу, каты, кат-иезин, чуриаатары-биле эдержири, оларны-биле эш-бакты деңге үлежири албан.

Эн ылаңгыя кенээт кижи кончуг онзагай болур ужуруг. Өгбе төөгүүстө-ле өске кодаңдан кысты алырда, арага-дары, аъш-чем, кадактудаазын, суй-белек сунуп дилеп аар чораан. «Кыс берген черинге орар, даш октаан черинге чыдар» деп үлегер домактың угу, сөглеп турары болза, алган кыс өске коданче чоруурун, аалоранындан үнүп чоруптарын, өске чон-биле ол-ла хевээр эдержип артарын хереченлеп турар.

Келин деп сөс келген кижи деп уткалыг сес. Бодула сөглеп турар. Шаг-төөгүде мыыдыг чүве база турган болгай. Акызы кандыг-бир чүвеге таварышып, аъдының бажы хол бээрге, оон өг-бүлезин, ажы-төлүн сандарадыр, өскүссүретпес даош, дукмазынга чеңгезин өглеп каар турган. Амгы шагда ол чурум кайын тааркыр деп. Ынчалза-даа берге байдалда артыкан херазжен кижиниң сагыш-сеткилин оожургадыр, оон ажыын памладыр дээш ынчан чораан. Ам канчаар дээ, черле амыдыралды, олгенбиле кады өлүп, амыдыралын үзер эвес, аргазын бодап-та турган-дыр ийин.

Бо чазын театрга чаптачыг-даа, мөңгаранчыг-даа «Дуруда чүглери» деп шиини көрүп чордум. Чаңгыс борбак оглумдан чарылган ажыг-шүжүүм оожуктурар дээш, канчаар боор, ажылдың солун оюн-тоглаазын бо-ла көрүп чеде бээр мен. Хөй хайыраан чон аразынга ийи кунчуглар, ийи кенээттер үш-чүкке олура, солун шиини көрдүвүс. Үш чүкке эвес, ужурунда ийи чүкке боор ужуруг чүве дийин. Олар бир чүкте, бис бир. А бис үш ажыы чүкте бис. Ол аас-кежиниг кунчуу кадайның адын Нюра Шойдак дээр. Өвүрнүн Ак-Чыраа чурттуг. Кенни Рита Шойдак-биле. Мен аас-кежик чок, хүгбай кунчуу кадай. Мөөн кеним чаа ашаа-биле дуу мурнуку олутта орган. Оглум өлгеш, алды ай ажып турар, ол кадайның оглу өлгеш, алды чыл ажып турар. Ылгалбар. Алды чыл, алды ай. Ол хиреде алды чыл чарылбайн, эптиг-чөптүг эдеришкен ийи кунчуушкута бодаарга, бис алды ай иштинде караавыс чажы бешин ол кунчуушкулар эдержирден, ийи арнывысче бешин көрүшпес-тир бис.

Ол кенинин магалынын, кижизиниң, топтуун, биче сеткилдиин, дузааргаан чүгле мен эвес, чон кайгаан чорду. Ак-Чыраа, Чалаа, Тестия чону мону номчуза, бадыткаарлар ыйнаан. Алды чыл дээрге узун хуусаа-дыр. Мынчага кунчуун чедип, ажыын үлежип, оюн-тоглаа соонуургадып чоруур. Кандыг нениң төрөзү, азырап ааны төлептиг чараш төлү боор. Ол иеге көк бажым көөртүр мөгейип көрөйн. Ол кунчуу кадайның аас-кежиктиин. Оон кенни өлүүже кайын оозун каар деп.

Аныяк-чаш назынында чаасканн арткаш, хевээр чаасканн үш ажы-төлү-биле чорун берген, ол-ла багайдыр. Мыыдыг төлептиг, чараш урутну канчан улус эскербес чоор. Арга-лыг болза, таптыг оолга дужун чурттай берген болза, кончуг-ла эки ийик. Силер чүү деп бодаар силер, чонум? Мөөн бодалым шынды-дыр бе?

Ам мөөн амыдыралым көрүп көрүнер. Чаңгыс-ла оолдут чордум. Оом осал-ондактан чок болду. Чаңгыс оглу бар. Кеним дораан, хонуу молдук-калдык эртерге, ашакка бара шаан алган. Мени-даа, ашакты-даа өөнче книрбес. Чаңгыс оглумнун Сагай оглун-даа көргүспес, дескерер. Өске амыдыралдыг кижи-дир мен, менээ шаптык болбанар дээр. Барыксаар белзукарза, оглунар чевээ бар-дыр, ынаар чеже-даа барып турукар дээр.

Орта-даа эвес, таанда канчаш черле кижини ынчаар куду көөр чүве ийик. Оглум машиназы, бажыңы, дачазы эт-севи дөгере кенивисте. Бис ону чоор бис. Кырган-дижен улус. Та бистен ол үп-савыы дескерери ол чүве. Чүгле оглувустан бисти чарбаза. Багай оглум дириг чорда, таакпы садар көпеек безин бербес, байгы акшазын ажылдаар черниин кассазындан алгаш, шыгжап аар турган. Ажылындан аңгыда, кудумчу аштаар, оон акшазы-биле чем, хеп салар чораан. Оозунга таарзынмайн, оглумга пенсиямдан ай санында таакпы садар 5-10 акшаны бээр чордум. Багай оглум үргүлүү көпеек чок борастанын өөренип калган, кээргенчиг чүве.

Чок болганда, хевин арыгдаар дээш чыын турган, шуут кайгаан мен. Чаңгыс таптыг хеви-даа чок. Ол хиреде машинадыг. Кижиниң чаңгыс борбак оглун банка эдилээн деп бодап чораашла, оглум дириг чорда, чүве ыыттавас чордум. Оглумнун ынак чүрээн хомудатпас бодалдыг ынчан чордум. Оглумнун дашты чайыр, ишти кузум амыдыралын кым билир дээр силер, мен-не эскерип чордум. Келин кижи дээрге уруу дег уруу-дур. Дириг чорда, эдержир, өлүп каарга, кааптар дег чүү чүвел ол? Ынчап болур бе, чонум?! Азы алдан чыл чырык черге чурттааш, ындыг чурум доктаай бергенин билбезим ол бе? Ындыг бе дээрге, дуу күнчуушкулар чоп эдержип чоруурул? Ажырбас, аныяк кижи өглениин чурттазын. Ону чоп хоруур мен. Ол оол мөөн оглумнун коданында кирген соонда, база оглум-дур. Кевим оз-бо дивес болза, эдержир мен. Эртем-билигли, чүвени биляр кижи ындыг боорга, канчаар боор, хүнүн манаан кырган ада-нези, бис, оода оглувус оглун көрүп азырап чораан өлүүвүссе, сагышка чиик боор ийик. Чонум-хөйүм арга-сүмеин дыынап көрейн. Кенээт-күдээ, честе-чеңге кижилериниң дугайында солунга база чырыдып көрүкер. Төрел-аймак аразында эпнайыралдың база бир кол кижилери-дир.

Кудаларым мени-дир деп кайын эндээр, биживес аргам чок-тур. Буруудуг-даа чүвени кылганым чадавас. Ынчалза-даа багын сөглээрге, бачыды арлыр дээр боор. Кеним боданып көрзүн, ону сүмеден катсын. Кырган ада-незиниңден төлүн дескерген кенээт деп чүве эрги Тывага дыынап көрбөзи чүве-дир. Кенимниң бодумнун шын адын адаваан көрейн, ооллдарым. Тыва кыстар уяп сеткилин, кижизиг чорузун чидирбезин. Дуу күнчуушкуларны көргеш, оларның дугайын дыынааш, мону бижий бердим. Экини эктин ажыр чүктеп, бакты бажын ажыр октап деп сөс бар. Өске кадайлар, мен дег күнчүглар, чон аразында чоп чок деп. Черле кыс уруглуг ава кижи кыс уруун келин бооруга белеткеп, өске бар-тан чону-биле канчаар эдержирин угаадыр болза эки-дир ийин. Кенээт кижи мөөн кеним дег боор боор бе, чонум, кадыгы?

Чочаймаа ООРЖАК.
Пенсионер.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

«ШЫН» СОЛУННУ ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫҢАР

Чагыдылга сентябрь 1-ден эгелээн. Ол чүгле 2 ай дургузунда, октябрь 31-ге чедир уламчылааш, доостур. «Шын» солун неделяда 5 катап үнер. Чылда 260 номер парлаттынар.

«Шын» солуннун чылда чагыдылга өртээ — 15 рубль 60 көпеек. Солуннун бир экземплярының өртээ 6 көпеек. Чагыдылганы чыл хуусаалыг кылып алыры таарымчалыг.

Киоскилерге хостуг садарынга бир экземплярның өртээ 10 көпеек болур.

Солуннун индекизи: 54241.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Красноярскиниң политехникиг институдунун Кызылда филиалынга киреринің белеткел курстарын дараазында мергежилдер аайы-биле организастап эгелээн: автомобильдер болгаш автомобиль ажыл-агыйы, үлетпүр болгаш хамааты тулуу.

Улус ажыл-агыйының кайы-даа алырынга ийи чыл ажылдаан кижилерни хүлээп алыр. Сөөлгү чылдың стажы үзүктел чок болур. Конкурс-биле эртпезе-даа, киреринин экзаменнерин чедишкиниг дужааган кижилерни база специалист белеткээр талазы-биле бүдүрүлге биле дээди өөредилге черинин аразында чардынган керээ ёзугаар келген кижилерни хүлээп алыр.

Белеткел салбырынга кирер кижилер дараазында документилерни чорудар: орттумак эртемнинин дутайында документ. № 086/4 хевирниң медицина шынзылгазы, күш-ажыл дептериниң хоолгазы, ажылдап турар черинден чоруткан бижик, 3×4 см. хемчээлдиг сес фото-чурук.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниден курлавырже халаашан кижилерни белеткел салбырынга хүлээп алыр. Курлавырже үнгеннер турган шериг кезээнден бижик кыдыртып алыр. Олар билдиришкинин келир чылдың февральга чедир киирип болур.

Документилерни октябрь 1-ден ноябрь 25-ке чедир хүлээп алыр. Салбырга киирерде тус-тус кижилер-биле ноябрь 26-дан 30-га чедир беседа кылыр. Кичээлдер декабрь 1-де эгелээр. Дынакчылар айда 40 рубль стипендияны алыр.

Филиалдың адреси: 667001 Кызыл хоорай, Рабочая кудумчузу, 4, белеткел салбыры.

«Тыва турист» дараазында маршруттарны туристи путёвкаларын тарадып эгелээн: Ташкент — октябрь 25—28, путёвканың өртээ 200 рубль. Ленинград —октябрь 25—29, путёвканың өртээ 330 рубль. Москва — Суздаль— Кострома— Владимир — Ярославль— ноябрь 12—21, путёвканың өртээ 311 рубль. Таллин — ноябрь 15—19, путёвканың өртээ 328 рубль. Вызу — Ленинград— ноябрь 22—29, путёвканың өртээ 423 рубль. Бухара—ноябрь 30—октябрь 4, путёвканың өртээ 243 рубль. Фрунзе—декабрь 10—15, путёвканың өртээ 214 рубль. Киев — декабрь 17—21, путёвканың өртээ 276 рубль. Ленинград —декабрь 21—25, путёвканың өртээ 301 рубль. Ташкент — декабрь 23—27, путёванның өртээ 229 рубль.

Аъш-чемнин, хонар черниң, экскурсия чарыгдаларының база самолёт-биле ыыдай-бөөр чоруурунун өртээ путёвка өртээнде кирген.

Ташкентиге дыштанар хүннерде барган кээр 26 кижиден коллективтиг чагыны хүлээп ап болур. Путёванның чижек өртээ 200 рубль.

Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 1, «Мөнгүлек» гостиница, ийиги каът.

Телевидение

ОКТЯБРЬ 9
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 В. Бутромеев. «Авдейге ханы ышакшыл». Фильм-шии. 10.05 Фотоконкурс. «Чер—бистиң шиити бажыывыс». 10.10 «Христофор Колумб». Уран-чечен фильм. 2-ги серизы. 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж. 12.30 «Ye». 13.10 «Экип, сабантүй». 13.50 — 14.00 Барымдаалыг фильм. 15.25 Уругларга фильм. «Хөглүг дүш, азы Каткы болгаш карак чаштары». 1-ги серизы. 16.30 «Хөгжүмчүлерге хөгжүм дугайында». 17.10 «Япония биле ССРЭ: келир үеже көрүш». 18.20 Чугула интервью. 18.30 «Ye». 19.00 Шыдыраага делегей чемпионадында. 19.15 «Аттыг өскерлиишкин бе азы ЧЭП бе?» 19.45 «Христофор Колумб». Уран-чечен фильм. 2-ги серизы. 21.00 «Ye». 21.30— 23.30 «Сес». Литературуну — уран-чечен программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15; 9.25 «Объективте — дириг амытаннар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.45 Бисти долгандыр турар хүрээлел. 1 класс. Шупту мергежилдер херек. 8.55 Француз дыл. 1-ги чылы. 10.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.40 Биология. 6 класс. Үнүштер клетказы. 10.55 Бүгүдеге педагогика. Кинокласс. 12.00 «Оор чорук». Уран-чечен телефильм. 1-ги серизы. 13.10 Ритмниг гимнастика. 13.55 Барымдаалыг фильм. 14.05 — 15.10 «Алдын куда». Уран-чечен телефильм. 1-ги серизы. 17.00 «Көвүүт». Барымдаалыг фильм. 17.30 «Хоруглуг хоорай». Эртем-тайылбырлыг фильм. 13-кү серизы. 18.00 Ритмниг гимнастика.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Видеокапал «Тыва телевидение чалап тур». 19.05 «Азия төвү». Информас-публицистиг программа. 19.50 Медээлер. 19.55 Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуар, чаштар!». 20.15 «Хүүрзеже чоруткан кокпа». 20.50 Коллаж. 20.55 А. Амиранашвили ырлаар. 21.40 ССРЭ-ниң Дээди Соведниин сессиязында. 22.40 РСФСР-ниң Дээди Соведниин сессиязының хүн демдеглели. 23.40 Л. Тимофеева (фортепиано) ойнаар. 00.00—01.45 Бут бөмбүү. Эш хүү ужуражыышын. ССРЭ биле Израильдиг клубтарының шилиндек командалары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Ye». 19.00 «Хөгжүмнүн рыцары — Георг Отс». Телефильм. 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удуар, чаштар!».

КИНО

ОКТЯБРЬ 9-ТА

«НАНЫРАЛ»: «Другая женщина» (АКШ) 9.20, 13.20, 17.20. «Так жить нельзя» (2 сериялыг) 11.00, 15.00, 19.00. Видеозалга: «Сети любви» (Индия, 2 сериялыг) 9.10, 11.40, 14.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Князь Удача Андреевич» 9.00, 12.20. «Ни дня без приключений» 10.40, 13.40. «Золотой поезд» (2 сериялыг) 15.20, 18.10, 20.40 шактарда.

«КАЛ-ХЕМ»; «Хон Гиль Дон» 13.30, 17.10. «Разиня» 15.20 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Экипаж» (2 сериялыг) 14.30. «Авария—дочь мента» 17.10. «Барышня из Вилко» 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ситара» (2 сериялыг) 16.30, 19.10 шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКТОР
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34 ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17 ◆ приемная — 3-34-26 ◆ карысалгалыг секретарь — 3-34-92 ◆ оралакчылары — 3-45-93 Кидзистер ◆ парлыжы амыдырал — 3-36-82 3-36-25 идеология — 3-34-57 ◆ проектургузуг — 3-34-98 3-41-23 ◆ улетпүр — 3-34-49 3-36-73 ◆ агроулетпүр — 3-41-16 ◆ культура — 3-39-15 ◆ информация — 3-37-11 ◆ чагаа киндизи — 3-39-03 3-34-39 ◆ өнүлга — 3-34-93 корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41 ◆ солун келбейн бар-ганда — 9-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41

Чылда 300 катар үнет
Хемчээли 2 парладга ямазы
Тиражы 28000 эк.

Тыва АССР-ниң Нон үндүрер чер полиграфия болгаш чон садыының керектерниң галаты-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин болгаш Краснояр кудумчуу, бажы № 1

Чагыг № 506.

Индекс 54241.